

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА**

Ана Стойкова

**МЪЧЕНИЯТА НА СВ. ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ
В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА
ТРАДИЦИЯ**

Автореферат

НА ДИСЕРТАЦИЯ
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНАТА СТЕПЕН
„ДОКТОР НА ФИЛОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИТЕ“

Научно жури:

проф. д-р Климентина Иванова
проф. д.ф.н. Искра Христова-Шомова
проф. д.ф.н. Донка Петканова
доц. д.ф.н. Вася Велинова
доц. д-р Славия Бърлиева

проф. д.ф.н. Анисава Милтенова
доц. д-р Нина Гагова

**СОФИЯ
2015**

Изследването на мъченията на св. Георги Победоносец в средновековната литература на православните южните славяни беше замислено преди много години като част от едно по-обхватно проучване на култа на този популярен светец въз основа на текстовете за него в балканските кирилски ръкописи. В западноевропейската наука и във византистиката са правени множество изследвания на християнски култове през Средновековието и десетки публикации са посветени на тяхната поява, разпространение, развитие, типология и локална рецепция. Досега обаче подобни трудове, отнасящи се до православнославянския свят, особено на Балканите, където културните и религиозните влияния през Средновековието са разнообразни и многопосочни, са твърде малко.

С напредването на предварителните проучвания и събирането на първичните източници за историята и функционирането на култа към св. Георги според посветените му текстове в средновековните ръкописи се оказва, че литературният материал е огромен по обем и на произведенията от всеки отделен жанр може да бъде посветено отделно изследване. Така постепенно планираният труд се фокусира върху агиографията и се оформи неговата **цел да се съберат, систематизират и анализират агиографските произведения за св. Георги от балканските кирилски ръкописи и да се подготви тяхно издание**. Важността на подобно изследване се определя от факта, че славянските агиографски текстове, посветени на светеца, не са били предмет на внимание в науката от края на XIX в., когато излизат трудовете на А. Н. Веселовски и А. Кирпичников. Нещо повече – руските учени се спират главно на източнославянските преписи, които са им познати и достъпни, и представят оскъдна и едностранчива картина на южнославянската традиция. Известният византист К. Крумбахер пък съзнателно ги изключва от своето фундаментално изследване върху гръцката литературна и ръкописна традиция на агиографските произведения за св. Георги (1911)¹, защото смята, че те са твърде късни и представляват закъснели отгласи и далечни отражения на ранните версии. От друга страна обаче, сто години след Крумбахер едно ново изследване на южнославянските преводи и редакции може да стъпи на солидната основа на неговия труд и да обхване значително по-широк кръг

¹ Krumbacher 1911.

ръкописни свидетелства, станали известни през последните няколко десетилетия или издирени в рамките на настоящото проучване.

Поставената цел да бъдат въведени в научно обращение южнославянските агиографски текстове за св. Георги равностойно на останалите – гръцки, латински и ориенталски, определи **основните задачи** на настоящата работа – да бъдат класифицирани и анализирани всички известни български, сръбски, молдовски и влашки преписи, възникнали през Средновековието и по времето на Османското владичество, и да бъдат сравнени с евентуалните им гръцки оригинали; да бъде анализирано и коментирано съдържанието на отделните произведения и да бъде отделено специално внимание на техния ръкописен контекст. Резултатите от тяхното детайлно проучване биха могли да дадат отговор на въпросите за функционирането на отделните произведения в религиозната практика на южните славяни и за вероятните механизми на по-късните промени във функцията им и на преминаването им в различни по тип ръкописни състави. В по-широк план те биха могли да очертаят някои от пътищата на проникване и разпространение на литературните явления на Балканите и да очертаят важната роля на книжовните средища на Света гора, Румъния и Русия за съхраняване на културната история на южните славяни.

Тези задачи налагат в изследването да се използва **интердисциплинарен подход** и **комплекс от методи** на археографията, текстологията, историята, литературната история, езикознанието, богословието, културната история, за да могат явленията да бъдат всестранно разгледани и да бъдат показани в техните взаимни връзки.

Агиографските произведения са две основни групи – жития и мъчения, от една страна, и чудеса и разкази за мощи, от друга. Мъченията на св. Георги, които се отнасят към първата група, са предмет на настоящият труд, но оставам с надеждата, че той ще бъде допълнен в бъдеще с проучване и издание и на останалите средновековни наративи за светеца. Тук са представени балканските кирилски (български, сръбски, молдовски и влашки) преписи на изследваните литературни творби, като чрез текстологически анализ и сравнение с гръцките им оригинали са разграничени отделните им преводи и версии. Самите ръкописи, в които те са поместени, са анализирани от гледна точка на произхода, състава и предназначението им.

Най-голямо място в изследването е отделено, както би трябвало да се очаква, на анализа на *Ранното мъчение (Passio prima)* – първоначалния гръцки текст за помен и прослава на св. Георги, около което има най-богата научна проблематика. Днес е общоприето, че е възникнало на гръцки език в края на IV в. и че е написано от един-

единствен автор. Очертаването на културноисторическия му контекст доведе до необходимостта да бъде направено кратко въведение, в което да бъдат представени източниците за ранното разпространение на почитането към светеца, хипотезите за произхода на култа и съдбата на гроба и мощите, както и историческите факти около раннохристиянското мъченичество и предпоставките за възникване на агиографски произведения за първите мъченици. Проучването на литературната история на тази най-рано възникнала творба изискваше, от своя страна, преглед на нейните преводи и версии, възникнали на културните езици от раннохристиянската епоха – латински, сирийски, арабски, коптски, етиопски, арменски, за да може да бъде потърсено мястото на славянските редакции сред тях.

Структурата на представения труд отразява хронологическата последователност на възникването и появата на отделните агиографски произведения във византийската и, съответно, на техните преводи в южнославянските литератури. **Съдържанието** се състои от предговор, три глави, заключение и библиография (общо 380 с.), както и от приложение, в което се съдържа издание на всички разглеждани текстове (276 с.).

* * *

В **Предговора** (с. 5–8) към дисертацията са представени предметът и задачите на проучването и са направени някои уговорки за включените в него произведения и за начина на представяне на изданието на текстовете в Приложението.

I. Първата глава „Възникване и ранна история на култа към св. Георги. Географски произход и културноисторически контекст“ (с. 9–51) е опит да се очертае характерът на епохата, географската област и религиозно-историческите условия, при които възниква първоначалният агиографски текст за светеца (*Ранното мъчение*). В четири подглави са представени източниците за ранното разпространение на почитането към светеца, хипотезите за произхода на култа и съдбата на гроба и мощите, както и историческите факти около раннохристиянското мъченичество и предпоставките за възникване на агиографски произведения за първите мъченици.

I.1. В първата подглава „Източници за ранното разпространение на култа“ се посочва, че общоизвестните факти за живота и историята на един от най-популярните християнски мъченици св. Георги Победоносец са несигурни, неточни и противоречиви. Ранните археологическите сведения, свидетелстващи за

съществуването му, са недостатъчни, за да се възстановят историческите факти от предполагаемото време на гибелта му, а текстовете, които са му посветени, съдържат множество легендарни елементи. Все пак има извори, позволяващи да се направят някои обосновани предположения за възникването и ранната история на култа на св. Георги. Те са три големи групи – археологически, епиграфски и литературни. Днес науката разполага с общо взето пълен каталог на запазените източници. Най-пълен и обширен засега е списъкът на В. Хаубрикс от 1979 г., където той изброява 86 свидетелства от различен характер, датирани от IV до края на VII в. – сгради, изображения, надписи или просто споменавания в литературни текстове за съществуване на църкви, посветени на св. Георги. От тези източници, както и от някои издирени в процеса на работа върху настоящия труд данни, става ясно, че сигурните свидетелства за съществуващ култ към светеца се отнасят едва към от средата на V – началото на VI в.

Най-известното култово средище на светеца от времето на Ранното средновековие до днес е църквата в Лида в Палестина (Диосполис, дн. Лод в Израел), където се смята, че е гробът му. С нея е свързано най-старото литературно свидетелство за култа към св. Георги, написано вероятно ок. 530 г., което значи, че към края на третото десетилетие на VI в. в Лида /Диосполис храмът в чест на светеца мъченик вече е съществувал, а култът към него е бил утвърден. Няколко десетки свидетелства, които се отнасят към VII в. и включват главно църкви, продължават да се свързват главно с византийските провинции Арабия, Сирия и Палестина, както и с Константинопол, където, изглежда, също вече има утвърдена традиция на почитане, все по-често се споменава и Египет, а малко по-късно започват да се срещат малоазийските провинции Пафлагония, Кападокия и Галатия. През следващите векове свидетелствата за разпространението и нарастващата популярност на култа към св. Георги стават толкова много, че вече може да се говори за изключителния му разцвет и забележителната му популярност на Изток и на Запад, които не затихват и до днес. Известно е, че той се развива като един от трите най-значителни култа във Византия.

Много важен източник за историята на култа на св. Георги са агиографските произведения за него. Днес се смята, че неговото най-ранно *Мъчение (Passio prima)*, засвидетелствано в преписи и преработки от V в. насам, е възникнало на гръцки език. Кога и къде е станало това и какви сведения за личността на светеца могат да се извлекат от него, са въпроси, на които са посветени огромен брой публикации. Най-ранният препис на *Мъчението* е т.нар. Виенски палимпсест – гръцки текст, съхранен

във фрагменти, датирани към V в., но то е възникнало значително по-рано – преди края на IV в. Косвено свидетелство за разпространението на култа са и запазените ранни преводи на *Мъчението* – латински и източни, преди всичко коптски, които според Крумбахер са направени също не по-късно от V в. За разпространението на този текст и, съответно, на самия култ на Запад свидетелства включването му в списъка на апокрифните книги, датирани към VI в., от т.нар. Декрет на папа Геласий (*Decretum Gelasianum*).

Анализът на *Мъчението* на св. Георги несъмнено трябва да постави на разглеждане въпроса за неговия характер като писмен текст, който претендира да представи историческо свидетелство за неговата смърт за Христовата вяра. За да могат да бъдат разбрани редица епизоди и мотиви от *Мъчението* на св. Георги, във **втората подглава (I.2.)** „Раннохристиянските мъченици“ е предложена накратко една обща картина на най-важните събития от епохата, към която се отнася разказът в него – преследванията срещу християните и появата на мъченици за Христовата вяра. Тук е представена кратка историческа справка за обстоятелствата, при които възниква конфликтът между властите в Римска империя и християните, за причините, довели до християнските гонения при императорите Деций, Диоклетиан, Максимиан и Галерий, и за появата на мъчениците.

I.3. В третата подглава „Гробът и мощите на св. Георги“ са проследени сведенията за това, кога и къде е пострадал и къде е погребан св. Георги. Ранното му *Мъчение* го свързва с времето на митичния цар Дадиан и едва в по-късните му преработки в него се появява името на историческия Диоклетиан. Оттам и датата на гибелта му, 23 април, започва да се отнася към времето на управлението на големия гонител на християните – през 303 г. Най-ранните преписи на *Мъчението* не споменават и мястото, където е приел мъченическата смърт. Прегледът на по-късните версии показва, че в определен момент това място започва да се локализира в римския Диосполис в Палестина, наричан още Лида, и с Никомидия. Тук са приведени редица документални сведения и литературни творби, от които може да се извлече информация за Лида/Диосполис като култово средище през VI–VII в.

I.4. Четвъртата подглава „Хипотези за произхода на култа“ е опит да се систематизират разнообразните хипотези в научната литература, възникнали поради липсата на категорични и сигурни свидетелства за историческата фигура, която стои зад един от най-популярните християнски светци. Най-общо те могат да се определят като митологически, свързващи появата му с християнизацията на по-стари езически

божества, и исторически, търсещи аргументи за реалното му съществуване като личност.

Първият тип хипотези се съдържат главно в изследванията на учени от XIX и началото на XX в., които имат склонност да откриват в църквите, светците, култовете и ритуалите на Източното православие отражение на близкоизточни или гръко-римски религиозни явления. Както обобщава Кр. Уолтър, при тези опити за свързване на св. Георги с по-стари божества от езическата епоха вероятно е оказало влияние погрешното схващане за много ранното възникване на *Чудото със змея*, днес категорично отнесено от изследователите едва към XI в.² Различни публикации интерпретират св. Георги като християнизиран вариант на антични индоевропейски божества и герои, убиващи чудовища – Зевс, Аполон, Персей, или пък го свързват с персийския бог Митра, шумерския цар Гилгамеш или с тракийския херос. Съществува и хипотеза, която отнася св. Георги към т.нар. георгически култове, произлизащи от западносемитския бог на плодородието Ваал.

Идеята, че зад агиографския герой стои някаква действителна историческа фигура, също е довела до създаването на редица хипотези. Един опит за историческа идентификация на св. Георги го свързва с анонимния мъченик, скъсал едикта на император Диоклетиан за преследване на християните, закачен на вратата на разбитата катедрала в Никомидия през 303 г. Друга от ранните хипотези с най-голяма жизненост и до днес е подхвърлена още през последната четвърт на XVIII в. от Едуард Гибън в неговата „История на залеза и упадък на Римската империя“ (1776 г.)³. Става дума за идентификацията на св. Георги с арианския архиепископ на Александрия Георги (356–361), загинал по времето на имп. Юлиан Отстъпник (361–363).

По-нататък в текста се обръща внимание на въпроса, на какви божества са били посветени езическите светилища в Източното Средиземноморие, преди на тяхно място да бъдат построени църкви на св. Георги. Напълно възможно е най-известното негово култово средище, храмът в Лида/ Диосполис, както и някои други близкоизточни храмове от най-ранната епоха, да е било издигнато върху храм на Зевс, войнствен бог на бурите и мълниите.

Трябва да се спомене и още едно предположение, което засега остава изолирано, но заслужава да се има предвид при заключенията, които могат да се направят за произхода на култа към св. Георги. Става дума за хипотезата, че неговият култ е

² Walter 2003: 121.

³ Gibbon 1782 (1845).

контаминиран от култовете към двама светци на име Георги. Според В. Хаубрикс има податки за това, че Георги Кападокийски и Георги от Лида не са били един и същ светец от самото начало, а едва по-късно, с разпространението на култа на кападокийския мъченик, те се сливат⁴.

Бих добавила още една, своя хипотеза за мястото и начина, по който е формиран култът към св. Георги. В резултат от всичко, споменато дотук, както и от анализа на славянските редакции на ранното *Мъчение* на светеца, съм склонна да допусна, че той наистина може да е контаминиран от повече от един култ, тъй като в него съществуват няколко пласта. Той може да е резултат от контаминация между поне два много ранни култа и не е невъзможно да се допусне, че единият от тях е бил култ към лице, което е упражнявало професията на търговец. Възможно е също така след смъртта на единия от двамата мъченици да са запазени мощите му, които впоследствие са били погребвани и пренасяни, а другият да е бил изгорен и да не е оставил мощи на почитащите го християни. Не изключвам и възможността върху подобен двусъставен агиоложки образ, на отделни места, където за това е имало условия, да е бил насложен трети компонент, който е съдържал в себе си фолклорните представи за заварено митично божество, свързано с пролетната вегетация, плодородието и растежа.

II. Втората глава „Агиографската традиция – проучване, ръкописи, преписи, съдържание“ (с. 52–82) е посветена на ръкописните източници на *Мъчението* на св. Георги в различните традиции на съществуване и разпространение – гръцката, латинската и ориенталските – сирийска, коптска, арабска, етиопска, арменска. В началото е направен обширен преглед на основополагащия труд на К. Крумбахер върху историята на агиографските произведения за св. Георги не само в гръкоезичната литература, но изобщо в християнския свят⁵. Той взема предвид в своето изследване, освен гръцките, всички – многобройни – преводи на агиографски текстове на чужди езици и създава парадигмата, основните критерии за проследяване на развитието на текстовете, времето на появата им и тяхното място в цялостната агиографска традиция на най-популярния християнски светец. Този труд и до днес е най-значителното изследователско постижение, незагубило своето значение вече цял век.

След сравнителния анализ на огромния ръкописен материал Крумбахер може със сигурност да заключи, че първоначалният текст на *Мъчението* е възникнал на гръцки език и че е написан от един-единствен автор. Този незапазен до днес в

⁴ Haubrichs 1979: 233.

⁵ Krumbacher 1911.

оригиналният си вид текст, съхранен в по-късни преписи, той нарича *Volksbuch* („народна книга“), подчертавайки неговия приказен, изпъстрен с невероятни чудеса сюжет, близък до фолклора. Ръкописната му традиция се оказва изключително богата и разнообразна, с многобройни преработки и версии. Изследователят поделя текстовете на три основни групи според името на царя мъчител, което се променя с времето: **Дадрианов тип**, **ранни Диоклетианови типове** и **късни Диоклетианови типове**.

Тъй като най-старият **Дадрианов тип** съдържа множество елементи, неиздържани от гледна точка на официалната християнска доктрина, още през V в., както смята Крумбахер, се прави първата му преработка в посока към смекчаване или пропускане на най-неприемливите епизоди. Не по-късно от 500 г. се появяват т.нар от Крумбахер **ранни Диоклетианови типове**. В тях Дадриан е заменен с Диоклетиан, а основните легендарни мотиви отпадат, като се прави опит съдържанието да бъде донякъде съобразено с историята на мъченичеството по времето на гоненията. Така се появява например Диосполис като място на мъчението и смъртта на Георги, както и т.нар. „ранна история“ (*Jugendgeschichte*, в която се разказва за бащата езичник Геронтий и майката християнка Полихрония) и някои нови епизоди при мъченията. **Късните Диоклетианови типове** възникват вероятно ок. 550–700 г. Това са преработки, в които фантастичният сюжет е напълно елиминиран. Тук вече са премахнати епизодите с Георги в спалнята на царицата, езическите моменти в молитвите и др. Някои от тези редакции са резултат от последователните творчески усилия на известни византийски писатели като Андрей Критски, Теодор Дафнопат и Никита Давид. Новите житийни типове, според Крумбахер, се поделят поне на две групи. Към едната от тях се отнасят текстове, които отразяват по-стари преработки и пазят повече чудеса, докато текстовете във втората, вероятно относително по-късни, са вече напълно изчистени. Тях изследователят нарича *Normaltypus*; бих превела този термин като **Нормативен тип**, защото това е типът текстове, който по-късно (разбира се, пак с някои промени и иновации) се приема като официално четиво на Църквата и навлиза в богослужебните книги. Ако не се смята текстът от Менология на Симеон Метафраст, тази преработка става най-широко разпространената творба за св. Георги, която през следващите столетия се тиражира в десетки преписи. Тези именно два текста са отразени в „биографията“ на св. Георги, каквато я познаваме и днес от енциклопедии, календари и справочници.

Неслучайно *Ранното мъчение* представя най-голям изследователски интерес. От всички гръцки редакции само то се превежда в латинската (и съответно в

западноевропейската) и в източнохристиянските литератури и навсякъде има свое по-нататъшно развитие; изключителното разнообразие от редакции, версии и преработки предлага възможности за текстологически наблюдения в опит за максимално приближаване до оригиналния му текст. Голямата вариативност обаче на съдържащите *Passio prima* преписи на различни езици – може да се каже, че всеки ръкопис съдържа отделна редакция – правят тази задача много трудна. И. Делейе нарича този тип *мъчения* „постоянно обновявани текстове“, имайки предвид, че тяхното съдържание постоянно се актуализира⁶. Тези постоянни редакционни промени се дължат главно на опитите съдържанието на *Ранното мъчение* на св. Георги да се изчисти от фантастичните и неприемливи за Църквата мотиви; тази тенденция се наблюдава във всички народностни традиции, но най-рано и в най-голяма степен това става именно в гръцката и значително по-слабо и по-късно във всички негови преводни версии. Що се отнася до сравнителния анализ на гръцките с латинските и ориенталските му варианти, резултати от него са изложени както в труда на Крумбахер, така и в множество други публикации. Славянската ръкописна традиция има какво да прибави към тях, независимо от факта, че е засвидетелствана в ръкописи от XIII в. насам. За да се изясни мястото на славянската традиция обаче, трябва преди всичко да се обобщи и представи състоянието на източниците и проучванията на този забележителен агиографски текст.

По-нататък във втора глава е направен подробен обзор на всички основни ръкописни източници на *Passio prima* в гръцката, латинската и ориенталските литератури, като се прави и критичен преглед на изследванията върху всяка от тези традиции, които засягат нейното състояние и съдържанието, разпространението и историята на текстовете.

III. Третата глава „Мъченията на св. Георги в южнославянските средновековни литератури“ (с. 83–354) е най-голямата и основната в труда. Тя е разделена на подглави, в които са разгледани отделните произведения, които се превеждат и разпространяват в балканските кирилски ръкописи. След кратък преглед на сведенията от ръкописните календари за датите на почитане на популярния светец се коментира зимният празник на 26 ноември, свързан с константинополска календарна традиция. В **първата подглава (III.1.)** „История на проучванията“ (с. 86–91) се съдържа критичен анализ на изследванията върху славянските преводи на *Мъчението* на св. Георги, преди всичко на трудовете на А.И. Кирпичников и А.Н. Веселовски. Кирпичников издава през

⁶ Delehayе 1921: 367.

1879 г. дисертационния си труд⁷, в който за пръв път търси мястото на славянските редакции на *Мъчението* сред текстовете на другите традиции, преди всичко гръцката и латинската, и поделя известните му текстове, славянски и чужди, в три редакции – А, В и С. Изводите, които Кирпичников прави за взаимоотношенията между трите обособени от него редакции, са като цяло верни и от днешна гледна точка, макар и стъпили върху доста ограничен материал.

Другият изследовател, който досега се е спирал на проблематиката на славянските текстове на *Мъчението* на св. Георги, е А.Н. Веселовски. Във втората част на своите „Разыскания в области русских духовных стихов“, наречена „Св. Георгий в легенде, песне и обряде“ (1880)⁸, той намира повод да разгледа критически труда на Кирпичников, да изложи своите бележки по отделни въпроси, свързани с рецепцията на *Мъчението* в славянска и западноевропейска среда, и да публикува неизвестни текстове, извлечени от ръкописите.

III.2–3. Втората и третата подглава – „Пространните мъчения на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция“ (с. 91–94) и „Синаксарните жития на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция“ (с. 94–95) съдържат предварителна класификация на засвидетелстваните в южнославянските календарни сборници агиографски произведения за светеца. Това са две староизводни мъчения, които се отнасят към т.нар. Дадрианов тип – *Ранно мъчение* и *Второ славянско мъчение от Дадрианов тип*, и три новоизводни – *Мъчение от Пасикрат*, *Мъчение от Метафрастовия менологий* и *Дамаскинова преработка на Мъчението от Метафрастовия менологий*, която обаче е новогръцка и не е предмет на настоящия труд. В двата типа синаксари (пролози) се поместват две различни синаксарни жития – *Нестишно* и *Стишно*.

III.4. В четвъртата подглава „*Passio prima* (ВНГ 670) в славянската ръкописна традиция“ (с. 96–203) е разгледано първото от двете мъчения от Дадрианов тип, което съдържа по-архаичен текст и чиято история в славянската ръкописна традиция е непроучена. Днес са ми известни 11 негови преписа, 8 от които се въвеждат за пръв път в научно обращение тук. Към тях добавям и двата преписа, познати в хърватски глаголически фрагменти, от които е запазено само началото. Така изследваните преписи стават общо 13. След археографска справка за преписите е направен текстологичен анализ на техните текстове.

⁷ Кирпичников 1878.

⁸ Веселовский 1879.

Текстологическата картина, която представят запазените славянски преписи, е изключително пъстра и показва, че текстовата традиция не е единна, а в нея може да се проследят отделни редакции. Става дума най-вероятно за поне три превода на *Passio prima*, които представят четири редакции. Преводите, изглежда, са направени от сравнително близки помежду си гръцки текстове, в които присъстват всички важни епизоди, като на много места се наблюдават дословни съвпадения в пространни части на текста. Особеност на цялата група южнославянски преписи е, че е изпуснат пространният Пролог към *Мъчението*, в който се разказва за гоненията срещу християните през зимата. Само в една от южнославянските редакции е запазена част от Пролога, но в много съкратена форма.

Първата славянска редакция е запазена в единствен препис – Хлуд162. Към Втора (Разпространена) редакция се отнасят най-голям брой южнославянски преписи. Макар и изключително вариативни, те несъмнено възхождат към един и същ превод. Нейни представители са НББ464 и Деч95 (и двата от XIV в.), НБКМ681 (от XV в.), НБС53 и ЦИАИ1161 (от XVI в.). Към тази група трябва да се отнесат и двата хърватски глаголически фрагмента (Вайс и Наз), които пазят само началото на *Мъчението*.

Освен Разпространената редакция, към същия старобългарски превод вероятно възхожда Третата (Интерполирана) редакция. Към нея се отнасят два преписа – Хлуд189 и Ник52, в чийто текст е включен един вариант на т.нар. *Jugendgeschichte* – кратък разказ за бащата езичник Геронтий и майката християнка Полихрония. Към Интерполираната редакция евентуално би могъл да се отнася частично още един препис, чието начало (там, където би трябвало да е поместен интерполираният епизод) липсва. Това е преписът НББ184, чийто текст е запазен само в разночетенията, приведени от Ст. Новакович⁹ към изданията от него НББ464. Четвърта редакция на *Мъчението* представя последният препис – Хлуд241, който е превод на по-късна гръцка преработка, но все в рамките на *Passio prima*.

За да може да се анализират славянските редакции на *Ранното мъчение* и да се сравнят както помежду им, така и с чуждоезичните версии, по-нататък е представено тяхното съдържание. Тъй като четирите славянски редакции на *Passio prima*, независимо от съдържателните и текстологическите разлики помежду си, имат съвпадения на текста в пространни пасажи, те са представени като общ преразказ, разделен на епизоди. Коментарът на съдържанието също е направен по епизоди; в него

⁹ Novaković 1876: 74–92.

са разгледани разликите между отделните южнославянски преписи и е направена съпоставка на тяхното съдържание с чуждоезичните версии на *Мъчението*, преди всичко с гръкоезичните текстове. Направени са изводи за мястото на отделните южнославянски преводи и редакции по отношение на останалите текстове, като в аргументацията се привеждат свидетелства от текстологичен, филологически, исторически и културноисторически характер. В коментара са намерили място малки културноисторически и богословски екскурси, посветени на отделни реалии в текста на *Ранното мъчение* – например за използването на Александрийската ера на Аниан при датирването на времето, когато е загинал Георги, за практиката за купуването на административни постове, документирана за византийския двор през IX–X в., но вероятно съществувала и в палестинските земи на Империята няколко столетия по-рано, за същността и начина на действие на „колелото“, с което е измъчван Георги, за тръбенето на архангел Михаил в новозаветните представи за Божията поява при възкресението на мъртвите, за планината Сирион, където са разхвърляни костите на умъртвения мъченик след третата му смърт, мотивът за отказа на Сатанаил да се поклони на Адам, и др. В редица епизоди са анализирани и коментирани библейските цитати. Приложена е сравнителна таблица на епизодите в *Ранното мъчение* според всички версии – гръцки, латински, ориенталски и славянски.

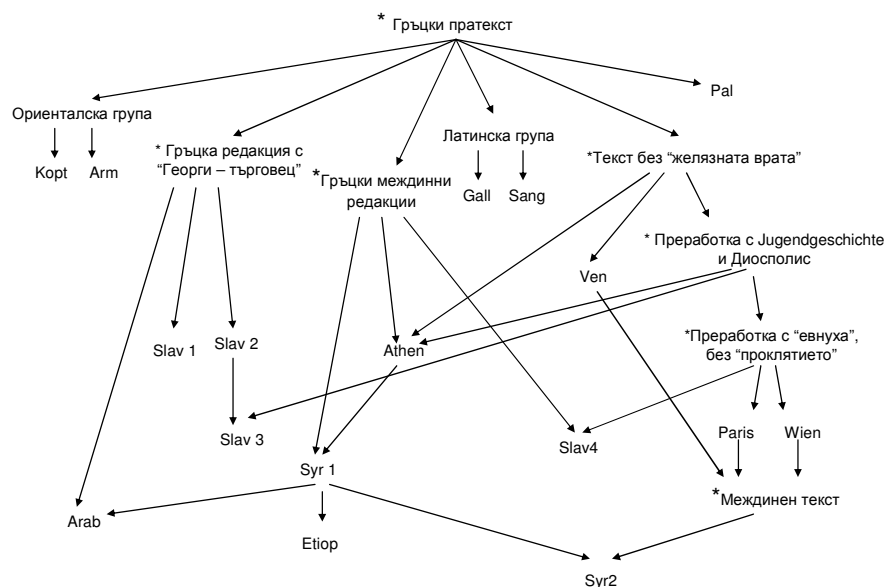
В отделна подглава е отделено значително място на ръкописния контекст на творбата. Анализирани са съставът на всички известни гръцки и славянски ръкописи, съдържащи *Мъчението*, и са направени изводи за техния характер и предназначение.

Езиковият анализ на южнославянските преписи на най-старото *Мъчение* на св. Георги показва несъмнената им старобългарска основа. Всички редакции съдържат както архаични езикови белези, така и несъмнени преславизми. Правят впечатление и характерни архаични лексеми и морфо-синтактични особености. Изглежда, че текстовете са редактирани от книжовници, свързани с преславското средище, като въведените преславизми се употребяват наред с архаичните лексеми, което обогатява със синоними езика. Старобългарският превод на *Мъчението* вероятно е бил направен на глаголица. Свидетелства за това са следите от глаголически протограф, които се срещат при многократната употреба на числа в текста.

Известно е, че присъствието на определено произведение в ранните руски календарни сборници от XI–XII в. е сигурен белег за неговата принадлежност към староизводната традиция от старобългарската епоха и в повечето случаи за връзка с Преславското книжовно средище. Отсъствието на *Ранното мъчение* от

източнославянската ръкописна традиция показва, че то вероятно е било свързано с провинциални старобългарски средища и е имало локално разпространение в западнобългарските и сръбските области. Друго предположение, което не бива да се пренебрегва, е възможността преводът да е възникнал в Моравия и да е пренесен от Кирило-Методиевите ученици в западнобългарските земи, докато на Изток е преведено *Второто житие от Дадрианов тип*, което влиза в богослужебната книжнина. В такъв случай би трябвало да се приеме, че преславизмите, които могат да се срещнат в текста на *Ранното мъчение*, всъщност са част от архаичния пласт на старобългарския език, или пък, по-вероятно, че текстът е вторично редактиран от книжовници, свързани с Преслав. Така или иначе то вероятно се отнася към периферна традиция, възникнала независимо от официалната столична книжнина, и не може да се каже със сигурност дали изобщо е имало богослужебна употреба.

Анализът на славянската ръкописна традиция на *Мъчението* позволи да се допълни и прецизира изградената от Крумбахер схема на филиацията на всички версии, като бяха взети предвид и внесените от М. Марот промени¹⁰, засягащи сирийската и произхождащите от нея арабска и етиопска традиция. Новата генеалогична схема, в която са намерили място четирите славянски редакции, очертава полагащото им се място в общата картина.

¹⁰ Вж. Krumbacher 1911: 123; Maróth 1991: 108.

Може да се обобщи, че славянските текстове на *Ранното мъчение* (*Passio prima*), макар и сравнително късни като преписи, пазят множество архаични черти и в някои случаи дори представят несъхранени в другите традиции мотиви. Гръцкият текст, който Крумбахер поставя в основата на своето изследване, е преписът Athen, поместен в ръкопис от 1546 г., т.е. значително по-късен от най-ранните пълни славянски преписи на *Мъчението*, които са от първата половина на XIV в. Нещо повече, Athen, както и другите най-важни гръцки преписи, с които Крумбахер постоянно сравнява латинските и ориенталските текстове, пази само отчасти най-старинната редакция. В Athen, Ven, Paris и Wien са вече интерполирани епизодите с родителите на Георги (*die Jugendgeschichte*) и мястото на мъчението е локализирано в Диосполис – две особености, които са свидетелство за по-късен етап от развитието на текста, макар и в рамките на Дадановия тип, докато първите две славянски редакции нямат следи от подобни намеси. С други думи, повечето славянските преписи са не по-късни като време на възникване, нито пък, в резултат на по-късни преработки, са променили съдържанието си в посока на изчистване от смуцаващите църковните власти сцени или добавяне на нови епизоди.

Като цяло славянските редакции съдържат по-малък по обем текст в сравнение с повечето от останалите версии. Това се дължи на съкращаване, направено може би още на гръцка почва, но понякога личи, че в някакъв момент при трансмисията на славянския превод са отпаднали някои изречения или фрази. Разбира се това е трудно да се каже с точност, но е ясно, че *Мъчението* е споделило съдбата на множество преводни произведения, които се отнасят към периферията на южнославянския литературен репертоар. Става дума за творби, които (вече) нямат богослужебна функция и, от гледна точка на книжовниците, позволяват по-голяма или по-малка намеса в текста. Те имат „отворена традиция“, която води не само до значителна вариативност на предаваните текстове, а също и до съкращаване на по-пространните части, което не накърнява скелета на сюжета, а го опростява. Пропускат се или се съкращават художествените елементи, които имат главно стилистична функция – описания, молитви, библейски цитати и др.

Славянските редакции на *Ранното мъчение* на св. Георги отразяват различни етапи от развитието на неговия текст. Всички те съдържат името на цар Дадан, а онези, които пазят пълния му текст, са съхранили и почти всички основни епизоди, чийто състав е реконструиран от Крумбахер въз основа на гръцките, латинските и

ориенталските версии. След направения анализ славянските редакции могат да бъдат класифицирани според степента на архаичност, която притежават. Така за техните взаимоотношения може да се каже следното:

1. Най-старинният текст се пази в преписите на Втора (Разпространена) редакция (НББ464, Деч95, НБКМ681, НБС53, ЦИАИ 1161, Вайс и Наз), част от които са фрагментарно съхранени, но несъмнено се отнасят към нея. Тъй като те предават една доста вариативна традиция, текстът може да се реконструира максимално близо до първоначалния превод въз основа на свидетелствата на всичките преписи, особено на първите пет. В тях са налице всички онези най-важни епизоди и отделни мотиви, които Крумбахер определя като принадлежащи към първоначалното мъчение. Своеобразна подгрупа представляват два преписа – Деч95 и НБС53, които са много близки помежду си и засвидетелстват някои характерни само за тях особености. Само те например са отнесени като четива към датата 26 ноември и пак само в техния епилог се съобщава датата на мъченическата смърт на св. Георги – 23 април.

2. Първа редакция (Хлуд162 и на места НББ184) съдържа всички важни епизоди и мотиви, но в нея са засвидетелствани редица редакционни особености, които недвусмислено доказват принадлежността ѝ към различен гръцки първоизточник и, съответно, различен превод. Текстът ѝ носи белезите на редактиране в посока към смекчаване на неканоничните елементи и в този смисъл отразява по-късен етап от развитието на гръцкия текст на ранното *Мъчение*. Пропуснати са главно имена, числа и отделни недостатъчно ясни фрази – детайли, които биха могли да направят разказа неразбираем или неточен. В съдържанието ѝ са запазени някои специфични само за нея мотиви, които я разграничават ясно и правят несъмнена самостоятелността ѝ по отношение на другите славянски редакции.

3. Трета (Интерполирана) редакция (Хлуд189 и Ник52) е изключително близка до Втора в по-голямата част от текста, а също и по отношение на някои особено важни елементи от него – мотива „Георги – търговец“, послеписа на автора и пр. В нея обаче е въведен разказа за родителите на Георги (*Jugendgeschichte*) и мястото на събитията е локализирано в Диосполис (Лида), които според изследователите са по-късно добавени към най-старинната редакция, но вероятно не след края на V в., когато храмът на св. Георги в Диосполис е вече утвърден и известен. Смятам за възможно тази интерполация да е направена на славянска почва, тъй като в останалата част от текста двата преписа имат текстологически белези, които ги свързват много близо с преписите

от Разпространената редакция на *Мъчението*, несъдържащи историята за семейството на светеца.

4. Четвърта редакция (Хлуд241) съдържа превод на текст, който е сравнително най-отдалечен от първоначалното *Мъчение*. В него са налице мотиви, които показват по-късни редакторски намеси. На много места обаче текстът е много близък до другите славянски редакции, което показва техния (далечен) общ протограф. Значителните повреди в преписа и липсите на големи части от текста и на края му не позволяват засега категорично да се твърди със сигурност дали това е наистина отделен превод, или още една направена на славянска почва редакция. В него присъства историята на Геронтий и Полихрония, но са добавени елементи, които не се срещат никъде другаде, включително в чуждоезичните версии. Такава е фигурата на епископа Василий, който на осмия ден тайно кръщава родения от майка християнка Георги.

Анализът на славянските преводи на *Passio prima* показва, че те са направени от незапазени днес гръцки редакции, които представят различни етапи в историята на гръцкия текст. Както в много случаи, е очевидно, че българските преводачи са превеждали от ръкописи, които произхождат от провинциални византийски средища. Не може да се смята, че в края на IX и X в., когато вероятно са извършени преводите, *Passio prima* е било част от византийската столична литература. Като имаме предвид, че славянските и арабските му версии имат някакъв далечен общ протограф, който несъмнено е свързан с блискоизточна гръкоезична традиция, стигаме до възможността за поява на славянските преводи на Първа и Втора редакция (които съдържат мотива „Георги – търговец“) в средище, свързано с Йерусалим или Синай. Разбира се, не е невъзможно преводите да са направени в западнобългарските земи от гръцки ръкопис, пренесен от Изтока.

III.5. Разгледаното **петата подглава** *Второ мъчение от Дадрианов тип* (ВНГ 670g) (с. 204–251) в южнославянската ръкописна традиция е ранна преработка на *Passio prima* и е доста съкратено и изчистено от неприемливите за Църквата епизоди. Както показва изследването на К. Крумбахер, в него не са въведени никакви нови елементи, а текстът пази редица персонажи и мотиви от първоначалната творба¹¹. Изследователят подчертава като главна особеност на тази редакция силно редуцираното ѝ съдържание в сравнение с останалите гръцки версии от Дадрианов тип и понеже смята, че тя може да се оприличи на извлечение от първоначалното *Мъчение*, я нарича *Атински ексцерпт*

¹¹ Krumbacher 1911: 160.

(AthenEхс). Той познава този текст от един-единствен гръцки препис от Атинската национална библиотека, Cod. Athen. 343, от XVI в., а по-късно П. Канар намира същия текст, фрагментарно запазен, в палимпсеста Palatinus Gr. 205 от IX в.¹² Други гръцки преписи на AthenEхс засега не са известни.

Въпреки ограниченото ѝ разпространение в гръцката ръкописна традиция, тази редакция е била преведена в най-ранна епоха на старобългарски език. За разлика от *Ранното мъчение*, проблемите на нейния превод са многократно разисквани в науката и една от причините за това вероятно е фактът, че тя се разпространява и в руската традиция. В началото на XX в. А. Соболевски лансира хипотезата, че този превод е направен от латински език в Бохемия през X в.¹³ След изследването на Крумбахер обаче, където е анализиран неговият гръцки текст, не може да има съмнение, че славянският текст е преведен от гръцки език, още повече че в латиноезичната традиция подобна редакция не е позната. Въпреки тази публикация, тезата за латинския оригинал на славянския превод още дълго се повтаря в научните среди, а Ф. В. Мареш¹⁴ ѝ отделя специално внимание. Фр. Томсън¹⁵ обаче потвърждава гръцкия му оригинал и посочва несъстоятелността на аргументите за неговия латински произход, като допуска евентуален италогръцки произход на протографа.

Освен в тези публикации, които се отнасят главно до произхода на превода, не са ми известни изследвания върху тази специфична редакция на *Мъчението* на св. Георги. Тя обаче поставя редица други проблеми, които заслужават внимание, свързани както с мястото ѝ в гръцката, така и с развитието ѝ в славянската литературна традиция. Каква е била целта на книжовника, който я е създал? Със сигурност може да се твърди, че тя не е дело на нископросветен преписвач, нито пък на редактор с „варварско предпочитание към кръв и насилие“, както твърди Крумбахер, а на автор с ясна концепция за избягване на неубедителните и неприемливи епизоди. Прегледът на изпуснатите мотиви показва, че наистина редакторът е лишил творбата от най-ярките чудеса, които я правят вълнуващ и драматичен разказ в духа на късноантичния роман. Трябва обаче да се подчертае, че точно тези епизоди, особено трикратното умирање и възкръсване на светеца, са в противоречие с християнската доктрина. Книжовникът, направил преработката на текста, се е постарал да създаде от *Ранното мъчение* съобразен с каноничните представи текст, който може да се използва в богослужението.

¹² Canart 1982.

¹³ Соболевский 1905.

¹⁴ Mareš 1979: 169–178.

¹⁵ Thomson 1983.

Сравнението на текста от Cod. Athen. 343 с останалите гръцки редакции на *Passio prima*, направено от Крумбахер, показва, че той е разполагал с текст, близък до гръцката редакция Paris, а в някои отделни епизоди и до Athen, Wien и Interpol. Близостта на запазения в Athen343 текст до съответните пасажи в Paris е значителна, на много места съвпадението е дословно. Като се има предвид ограниченото ѝ разпространение, не може да има съмнение, че тази редакция е част от маргинална традиция, възникнала в малко провинциално средище. Съдбата ѝ в славянските средновековни литератури обаче е съвсем различна.

Днес са ми известни седем южнославянски преписа на *Второто славянско мъчение от Дадианов тип* (Хлуд195, ZIIIc22, ПБС219, НИМ24, ПБС282, НББ104 и М10272), към които беше привлечен един руски (Синод324), отдавна известен в науката и многократно цитиран. Сравнението им с издадените гръцки преписи (пълния Cod. Athen. 343 и фрагментите от Palatinus Gr. 205) показва, че има някои разлики. От една страна, славянският текст е съкратен на много места – подобно на текста на *Ранното мъчение* и на голям брой други преводни съчинения; от друга страна обаче, той съдържа някои липсващи в гръцките текстове детайли, които са свидетелство, че преводът е направен от гръцки оригинал, по-пълен от представения в Cod. Athen. 343 текст. Има значение и фактът, че тази редакция не е позната в западноевропейската или в ориенталската традиция, следователно освен в Cod. Athen. 343, пълният ѝ текст е запазен единствено в славянските преписи. Ето защо те имат стойност и за проучването на гръцката традиция на *Мъчението*.

Текстологическото изследване показва, че славянските преписи са много единни и възхождат към един и същ превод. Разночетенията между тях са несъществени. Разбира се, продължителната трансмисия е довела до появата на малки разлики в текста им, които позволяват да се обособят две основни групи. Към едната от тях се отнасят три ръкописа от XIV в., Хлуд195, ZIIIc22 и ПБС219. Може да се каже, че между тях практически няма разночетения, освен малки правописни различия. Това показва, че те несъмнено се отнасят към един и същ клон на ръкописната традиция и вероятно са генетически свързани. Втората група преписи са НИМ24, ПБС282 и руският Синод324. В тях се наблюдават редица четения, които ги отличават от първата група, но невинаги те са общи и за трите преписа. Понякога между тях също има различия. Трябва да се отбележи, че най-старият от тях – НИМ24 от XIV в., на много места се придържа към четенията на първата група, а пък на други представя индивидуални различия. Двата фрагментарно запазени преписа НББ104 и М10272, и двата от XIV в., съдържат твърде

малко текст, за да могат да бъдат анализирани. Доколкото може да се съди по запазените откъси, те имат общо разночетене, което ги различава от останалите шест преписа: злосъвѣтннкъ срещу злынъ съвѣтннкъ в другите преписи, а текстът от М10272, който е малко по-дълъг в сравнение с НББ104, позволява да се предположи, че се е отнасял по-скоро към първата група преписи, съдържащи по-хомогенен текст. Все пак сигурни изводи за редакционните особености на тези два преписа не могат да бъдат направени.

Както при анализа на *Ранното мъчение*, за да може да се анализират славянските преписи и да се сравнят както помежду им, така и с гръцкия им оригинал, тяхното съдържание е представено като преразказ, разделен на епизоди. По-нататък следва коментар, направен също по епизоди, в който е разгледан текстът на преписите, направена е съпоставка с гръцкия текст, анализирани са съдържанието и преводът. Направени са изводи за съдържащите се в тази редакция на *Мъчението* особености, за мястото на южнославянския превод по отношение на гръцкия текст, разгледани са библейските цитати, анализирани са някои преосмисляния и разночетения в текста, като в зависимост от конкретния проблем са потърсени аргументи от областта на текстологията, филологията, богословието и културната история. Отделено е внимание на въпроси като географските названия на местата, където е управлявал Дадриан, които в този вид не се срещат в нито един от гръцките текстове на *Мъчението*, римските провинции в Източното Средиземноморие Тавроликия, Персармения и Палестина, както и на отделни преводачески решения, които дават информация за начина на работа на старобългарските книжовници.

Гръцките ръкописи, в които са поместени двата известни преписа на редакцията AthenExs, са с голяма хронологическа разлика и, съвсем закономерно, се различават по своята характеристика. За съжаление не са запазени преписи в други ръкописи, които биха могли да хвърлят повече светлина върху типа кодекси и тяхната функция във византийската традиция, а оттам – и върху предназначението и функцията на самия житиен текст. Преписите на *Второто славянско мъчение на св. Георги* са със сръбски правопис, а изследваният руски препис също възхожда към сръбски протограф. Няма съмнение обаче, че те съдържат един и същ превод, направен на старобългарски език в ранна епоха, за което свидетелстват многобройните езикови (граматични и лексикални) архаизми от Кирило-Методиевата епоха и преславизми. Старобългарският характер на протографа им се подкрепя и от факта, че в ръкописите, където са поместени те, се

намират многобройни произведения на старобългарски книжовници. Размерът и оформлението на повечето ръкописи показват, че това са кодекси с официален характер, с формат *in folio*, някои са писани с уставно писмо, т.е. очевидно са имали богослужебно предназначение. Съставът им също показва, че четири от тях (Хлудов 195, ХАЗУ III.с.22 и НИМ 24 от XIV в. и ПБС 282 от XVI в.) са чети-минеи и панигирици. Останалите ръкописи са сборници, които съдържат главно извлечения от тези състави, но вече с нарушен календарен ред. Те маркират пътя, по който произведения от богослужебните състави преминават в сборници за индивидуално четене, като понякога в тях попадат и апокрифи. Този тип ръкописи изглежда се формират още през XIII–XIV в., когато староизводните произведения постепенно се заменят от новите преводи на богослужебните книги, съставени по Йерусалимския устав. Такива са трите ръкописа от XIV в. (ПБС 219, РГБ 10272 и НББ 104), сборници със слова и жития, чиято подредба не следва календара, но съвпадението на много от поместените в тях и в чети-минеите и панигириците произведения са ясно указание за общия им произход.

Остава загадка произходът на самата гръцка редакция, чиято рецепция е крайно ограничена. Изглежда странно и това, че старобългарският преводач, попълнил преславския чети-минеи с агиографски разказ за един от най-популярните светци в календара, е избрал точно това *Мъчение*. Ако се обърнем обаче към състоянието на византийската традиция от края на IX и X в., когато се предполага, че в българската столица се формира официален агиографско-хомилетичен сборник, ще видим, че докъм края на IX в. най-разпространената творба, посветена на св. Георги, вероятно е *Passio prima*, макар и в различни преработки, при които са елиминирани повечето чужди на християнския мироглед епизоди. Сравнително рано възникналото (не по-късно от VIII в.) *Мъчение*, наречено от Крумбахер „нормативен текст“ („Normaltext“), което по-късно влиза в богослужебните сборници и ляга в основата на известните риторични преработки на Теодор Дафнопат, Никита Давид и Симеон Метафраст, е слабо известно във Византия до началото на X в. и едва след това се разпространява по-широко¹⁶. Ето защо е обясним изборът на славянския преводач, предпочел пред неприемливото от гледна точка на Църквата *Ранно мъчение* преработката AthenExs, на която е попаднал. Вероятно това е била най-добрата възможност за подбор на четиво за св. Георги с богослужебно предназначение. Със сигурност може да се твърди, че този превод е бил

¹⁶ Krumbacher 1911: 165.

осъществен не по-късно от края на IX и началото на X в., защото след това най-естественият избор би бил Нормативният текст. Когато обаче той се разпространява, старобългарският изборен чети-миней (или по-скоро минеен панигирик), включващ четива за Господските и Богородичните празници и за най-популярните светци, вече е бил комплектуван и въведен в богослужебна употреба, така че не е стоял въпросът за търсене на друг, различен агиографски текст. Възможно е дори, струва ми се, преславските книжовници да са познавали превода на *Ранното мъчение*, ако то наистина е било преведено по-рано, но да не ги е удовлетворявало неговото съдържание и затова да са превели текст от редакцията AthenEхс. Така или иначе, официалният характер на неговия превод, богослужебната му функция и широкото му разпространение в пред-йерусалимската литургична традиция са още една илюстрация на специфичния характер на старобългарското и изобщо южнославянското литературно развитие през Средновековието.

III.6. По времето, откогато датират най-ранните запазени днес преписи на двете мъчения на св. Георги от Дадианов тип – XIV в., в славянските литератури се появяват още две пространни мъчения на светеца. Характерът на текстовете и на ръкописите, в които се срещат те, показва, че става дума за неизвестни дотогава в южнославянската книжовна традиция произведения, преведени и поместени в новите житийни сборници, формирани тогава. **Шестата подглава** „*Мъчение на св. Георги от Пасикрат (Нормативният текст)*“ (ВНГ 671, 672) в южнославянската ръкописна традиция“ (с. 252–291) е посветена на едното от тях. То е наречено от Карл Крумбахер „der Normaltext“ (Norm), термин, който може да се преведе като „Нормативен текст“, тъй като именно той, максимално редактиран, е приет от Църквата и става най-широко разпространеният в богослужебните ръкописи житиен текст за св. Георги в продължение на столетия.

Нормативният текст се отнася към късните Диоклетианови типове, при това, според Крумбахер, към втората, по-късна и по-изчистена версия, която се разпространява широко в късната ръкописна традиция, влиза в богослужебните книги и, заедно с *Метафрастовото мъчение*, стои в основата на познатите днес „биографии“ на светеца. Наследеният от по-ранните версии агиографски материал тук е представен в опит за създаване на логически оформен наратив. Може да се каже, че този разказ е най-строго редактираният от гледна точка на съобразяването с изискванията на църковната доктрина. В него са премахнати легендарният цар Дадиан, заменен от историческия гонител на християните Диоклетиан, както и 72-мата царе, но е оставена

царицата Александра; изоставени са всички невероятни мъчения и чудеса, характерни за *Passio prima*, някои от които се срещат дори у Никита Давид и после в Метафрастовата преработка – тук липсват историите с родителите на Георги (*Jugendgeschichte*), с магьосника Атанасий, с бедната вдовица, с разделените столове, премахната е молитвата за изпепеляване на царете мъчителни и др. Пропуснати са и всички несъществени за по-късните читатели или пък неразбираеми вследствие на дългата трансмисия на текста детайли като имена (на лица, градове, страни, планини и пр.) и числа (броят на столовете, на годините от смъртта на възкресените мъртъвци, часовете, когато се е случило едно или друго събитие). Както вече беше казано, Нормативният текст (Norm), макар и създаден не по-късно от VIII в., се разпространява широко след началото на X в. в многобройни преписи, но остава непознат в западноевропейската и в ориенталската традиция. Той е преведен (освен на арменски), само в славянските литератури, като се среща както в южнославянски, така и в източнославянски ръкописи, при това в два различни превода.

Тук е представена археографска справка за 15 най-ранни гръцки преписа, десет от които са посочени от К. Крумбахер, а останалите са издирени от мене сред ръкописите в каталога на А. Ерхард¹⁷. Тези преписи са достатъчни, за да очертаят мястото на Нормативния текст във византийската ръкописна традиция. Той е поместен в богослужебни ръкописи с официален характер, за което свидетелства не само форматът и съдържанието на кодексите, но и принадлежността на някои от тях към престижни скриптории и библиотеки, като Студийския манастир, Патриаршията и Манастирът „Св. Сава“ в Йерусалим, Синайския манастир „Св. Екатерина“, Великата лавра на Атон и др. Те могат да се отнесат към различни типове календарни сборници – целогодишни менологии и сбирки от жития и слова с различно разположена подвижна част, шестмесечни, тримесечни и едномесечни менологии, произлизащи от Палестина и Синай, Константинопол и итало-гръцките средища. С други думи, Нормативният текст на *Мъчението* на св. Георги е официалното и повсеместно разпространено четиво за неговия празник 23 април от X в. поне до XIII в. По тази причина текстът му вероятно не попада в най-ранните, староизводните славянски чети-минеи, които се формират в по-ранна епоха, по времето на цар Симеон, но намира място в почти всички новоизводни славянски богослужебни сборници, възникнали след началото на XIV в.

¹⁷ Ehrhard 1–3.

В ВНБС Кл. Иванова посочва единадесет преписа на *Мъчението от Пасикрат*, поместени в проучените от нея сборници с агиографско-хомилетичен състав¹⁸, всички под дата 23 април. Два от тези преписи, ПБС281 от 1555 г. и УББ1 от 1595 г., съдържат контаминирана версия на *Мъчението* на св. Георги; контаминиран е и текстът в препис МСПЦ139, при това съдържа и различен превод. Към проучените от Кл. Иванова преписи може да се добавят още два: един, в сборник от Зографския манастир, съдържащ само произведения за св. Георги (Зогр181), и друг, в късен сборник с непостоянен състав и небогослужебно предназначение (ПрІХН21). Анализирани в настоящото изследване славянски преписи на *Мъчението от Пасикрат* в основната му редакция са десет. Те съдържат един и същ превод, направен през XIV в., за което свидетелстват както ръкописната традиция, така и новоизводните състави, в които се поместват преписите. Форматът in folio и оформлението на ръкописите са характерни за кодекси с официален характер, някои са писани с литургически полуустав, т.е. става дума за книги с богослужебно предназначение. Съставът им също е характерен за новоизводния тип богослужебни сборници с агиографско-хомилетично съдържание, в които в сравнение с наративните преобладават риторичните произведения, подборът е насочен към нови и редки текстове с високи художествени достойнства, има сравнително малък брой памети и обемисти цикли от творби за по-големите празници. Подобно натрупване е резултат от стремежа на търновските книжовници към постигане на пълнота и богатство по отношение на обема, както пък по отношение на качеството новите състави предлагат текстове, подбрани сред най-добрите образци на византийската литература от епохата. За празника на Георги Победоносец на 23 април в повечето сборници също са поместени по-голям брой творби за светеца. Цикълът може да съдържа общо три, четири или пет произведения. Наред с *Мъчението от Пасикрат* в шест от десетте ръкописа се среща и *Мъчението от Метафрастовия менологий*, в шест – *Чудото със сина на Лъв Пафлагонски*, в осем е поместено Първото похвално слово от Григорий Цамблак с нач.: Вчєрдѣ ѡбнѣмѣнѣн свѣтлынъ въскрѣніѣ прѣзновахомъ прѣзѣннѣкъ, а в три се среща и второто похвално Цамблаково слово (с нач. Вєднѣко нѣкоє н чюдѣ пѣлно мѣжѣство). Всички тези съчинения са нови преводи от гръцки език или новосъздадени произведения, какъвто е случаят с похвалните слова на Цамблак. Възниква въпросът, дали преводните агиографски произведения (двете жития и, евентуално, чудото) са били част от състава на един и същ византийски сборник,

¹⁸ ВНБС 522–523: 13а-г.

откъдето са били преведени едновременно от търновските книжовници, и какъв би могъл да е този сборник. Присъствието на текста от Метафрастовия менологий в голяма част от ръкописите навежда на мисълта, че това би могло да е сборник с метафрастов състав. Както се вижда от каталога на А. Ерхард обаче, *Пасикратовото мъчение* е характерна част от по-старите сборници с жития, т. нар. от него „*ältere Sammlungen*“. Това са по-ранните официални състави, които функционират като богослужебно и индивидуално четиво преди Симеон Метафраст и които продължават да се разпространяват и използват успоредно с неговите текстове през следващите векове. Но Ерхард отделя и трети вид житийни състави, който нарича „смесен Метафраст“ – стари състави, в които впоследствие проникват Метафрастови творби. В тях обаче почти винаги се среща *Пасикратовото мъчение*, което е наследено от първоначалния състав на сборниците. Това означава, че смесен Метафраст би могъл да бъде един от източниците при формирането на търновските новоизводни състави и ако е така, то това означава, че дометафрастовите агиографски произведения присъстват в тях съвсем закономерно, като част от първоначалния състав на византийския протограф. Кл. Иванова отбелязва, че в търновските чети-минейни състави се поместват и жития, които са включени и в редица търновски, но до-Евтимиеви сборници¹⁹. Смятам, че е възможно *Мъчението от Пасикрат* да е преведено именно като част от пред-Евтимиевата търновска традиция и едва впоследствие, може би едва в началото на XV в., двата житийни текста да са били събрани заедно с други произведения за Георги Победоносец в единен цикъл. Дали това е така, би могло да се каже по-категорично, когато се анализира и езикът на преводите на отделните текстове.

От сравнението на десетте анализирани преписа с изданията от К. Крумбахер гръцки текст се вижда, че те се придържат изключително близо до него, а съществуващите разлики са несъществени. Детайлното сравнение на между тях показва, че те са изключително близки и помежду си, а различията са предимно индивидуални. С други думи, на този етап на проучване не могат да се направят изводи за съществуването редакционни промени в текста на основната редакция на *Мъчението*, които биха позволили групиране на преписите.

Както беше казано, един от контаминирани преписи, МСПЦ139 от XVI в., съдържа различен превод на Нормативния текст, близък или идентичен на запазените в руската традиция текстове, а също така представлява контаминация с

¹⁹ Иванова 1980: 211.

Метафрастовото мъчение. Много интересни резултати даде проучването на основната редакция в съпоставка с втория славянски превод на *Мъчение от Пасикрат* (с нач. Прѣвѣчноѳ вьсѣгда цѣрѣтво гдѣ нашего їѣ хѣа) от преписа МСПЦ139. Най-ранният му руски препис се намира в ръкопис от ГИМ, Чудов. 20, от края на XIV в., а е налице и в Макариевите Велики чети-минеи. Рецепцията на текста предполага, че текстът му е има руски произход и по всяка вероятност това е точно така, що се отнася до появата му в сръбска среда през XVI в. Но анализът на състава на ръкописа Чудов. 20 поставя въпроса за произхода на самия превод, който е възникнал в много по-ранна епоха. Съставителската концепция на ръкопис Чудов 20, която може да се извлече от съдържанието му, показва, че там, макар и непоследователно, са компилирани агиографски и хомилетични творби с цел да се съставят три тематично-календарни цикъла: 1) минеен със светителски празници в календарен ред, 2) минеен с господски празници в календарен ред и 3) триоден, съдържащ главно слова от Йоан Златоуст и Кирил Туровски. Ясно е обаче, че източниците за съставянето му са триодни и минейни панигирици, защото поместените творби са в своите ранни, староизводни преводи, възникнали в България още през X в. Това са голям брой агиографски съчинения, чиито южнославянски преписи са разпространени в емблематични за традицията житийно-панигирични сборници – Станиславовия чети-минеи НБКМ 1039, Дечанските чети-минеи 94 и 95, Хлудов 195, Липлянските чети-минеи ХАЗУ III.с.22 и ХАЗУ III.с.24, Ягичевия Златоуст РНБ Q.п.I.56, Германовия сборник от 1359 г. и др.

От казаното дотук са възможни две заключения – или вторият превод на *Мъчението* наистина е възникнал в Русия, или, което е много вероятно, е ранен южнославянски превод, пренесен на Север като част от агиографски състав, подобен на съставите, съдържащи се в посочените по-горе сборници. Някои текстологични особености и езикови характеристики на двата превода позволяват да се направят известни предположения за мястото и времето на възникването им. Бихме могли да приемем, че първият превод се отнася към търновската книжнина – за това говорят стремежът към строго формално следване на гръцкия оригинал, поморфемният превод, по-големият брой непреведени гърцизми, разнообразна лексика. Вторият превод показва предпочитания към по-свободно предаване на текста, търсене на славянски съответствия за гръцките административни и религиозни термини, някои старинни граматични форми, лексика, която може да се свърже с преславската книжовна традиция. Тези езикови особености позволяват да се допусне възможността вторият

превод на *Мъчение от Пасикрат* да е възникнал на Атон в края на XIII – първата половина на XIV в.²⁰, откъдето да е попаднал направо в Русия. Ако се има предвид обаче и съставът на сборника, в който е поместен най-ранният руски препис на втория превод – Чудов № 20, съдържащ голям брой творби на старобългарски книжовници и съчинения на византийски автори в преславски преводи, най-вероятна изглежда хипотезата, вторият превод на *Пасикратовото мъчение* също да е част от преславската книжовна продукция. От първите десетилетия на X в. насам Нормативният текст е вече широко разпространен в гръцките богослужебни ръкописи и би могъл да попадне в полезрението на преславските книжовници. Възникнал в Преслав, той би могъл да бъде пренесен заедно с другите текстове от преславската книжнина в източнославянските земи, където се открива още в края на XIV в. в състава на Чудов № 20. Ако това е така, то преводът трябва да е бил направен в късната преславска епоха, защото на Балканите от него не остават следи, докато *Второто мъчение от Дадрианов тип*, част от ранната преславска богослужебна книжнина, се разпространява в западнобългарските и сръбските земи.

След кратък преразказ на съдържанието на *Мъчението от Пасикрат*, имащ за цел да даде възможност за сравнение с останалите редакции, разпространени в славянските литератури, е поместен коментар, структуриран според поредността на епизодите. Коментирани са особености на съдържанието, някои исторически реалии, различия в текста на двата превода, отделни преводачески решения, преосмисляния, проследени са източниците на текста, като се посочват отделни мотиви, останали от *Ранното мъчение*, мотивацията на някои редакторски промени в съдържанието, както и някои непоследователности и противоречия, дължащи се на несполучлива редакторска намеса.

III.7. Седмата подглава е посветена на *Мъчението на св. Георги от Метафрастовия менологий* (ВНГ 676) в южнославянската ръкописна традиция (с. 292–321). Това е една преработка, създадена от Никита Давид (ум. ок. 890 г.), съдържаща пролог в епистоларна форма, където авторът споделя историята на труда си. Става ясно, че той го е написал след дълго търсене сред по-стари агиографски текстове, между които *Мъчението от Пасикрат* и *Ранното мъчение*, което предизвикало неговото възмушение, и накрая намерил в един столичен манастир творба, съдържаща според него истинската история на светеца. Няколко десетилетия по-късно Симеон

²⁰ Вж. Тасева 2008: 572.

Метафраст включил произведението на Никита в своя Менологий и така то получава изключителна популярност през следващите векове.

Ако се проследи съдържанието на *Мъчението от Метафрастовия менологий*, се вижда, че то повтаря всички епизоди от Нормативния текст, който е в основата му, при това разположени в същия ред. Както отбелязва Крумбахер, разликите между двете редакции са малко. Променено е историческото въведение, добавени са и някои детайли, които липсват в Norm.

Прегледът на византийските ръкописи, в които се среща *Мъчението на св. Георги* от Метафрастовия менологий, показва, че освен сборниците, съдържащи 9-и том на Менология, те са богослужебни книги от XI до XV–XVI в., предназначени за всекидневна употреба. Това личи от формата им (в повечето случаи 4^о) и от принадлежността към манастирски сборки на онези от тях, тях, които са съхранени на местата, където са ползвани и може би са възникнали. Вижда се, че *Метафрастовото мъчение* постепенно измества Нормативния текст (*Мъчението от Пасикрат*), който дотогава е преобладаващото четиво, и остава най-често репродуцираният агиографски текст за светеца през следващите столетия, навлиза в печатните издания и става основа за новогръцката преработка на Дамаскин Студит в средата на XVI в.

В настоящото изследване са използвани известните днес 13 южнославянски преписа, за които е поместена археографска справка. Както показва прегледът на ръкописите, *Метафрастовото мъчение* се помества без изключение в богослужебни сборници с официален характер – панигирици и чети-минеи. Това са главно големи, представителни кодекси с формат in folio, по-голямата част от тях са възникнали през XV и XVI в., но няма съмнение, че те съдържат преводи, направени през XIV в. – по времето, когато най-напред на Атон, а по-късно и в Търново се разгръща мащабната работа на славянските книжовници върху новите редакции на житийно-панигиричните сборници. Това са главно новоизводни минейни панигирици, които съдържат нови състави, подбрани според изискванията на Йерусалимския устав. Както и *Мъчението от Пасикрат*, *Мъчението от Метафрастовия менологий* се помества почти винаги с други творби за светеца, като част от цикъл, каквито се създават за всеки от големите празници в новоизводните състави. Освен *Мъчението от Пасикрат*, в този цикъл то се среща най-често заедно с Първата похвала от Григорий Цамблак (Ц1) и *Чудото със сина на Лъв Пафлагонски*; по-късно към цикъла се добавят други творби – *Чудото със сина на попа*, *Похвалата* на Андрей Критски и *Чудото със змея*, Второто и Третото похвално слово на Цамблак. Различните комбинации на тези текстове е още едно

доказателство, че в своя пълен вид цикълът произведения е формиран постепенно, а не е възникнал наведнъж като завършено цяло. Кр. Ханик смята, че цикълът, поместен в молдовските преписи (Путна31, Драг739 и УАН2), където той се състои от пет произведения, е част от обемистата „Колекция Студион“, съставена от патриарх Евтимий по време на работата му в Студийския манастир и по-късно в Търново²¹, но според мене в тези преписи наблюдаваме последния етап от формирането му.

Мъчението на св. Георги от Метафрастовия менологий е известно в южнославянските литератури в единствен превод, което се вижда и от ВНБС. Кр. Ханик посочва втори превод в ръкопис от НБКМ № 685²², но там се намира новогръцката Дамаскинова редакция на *Мъчението*, която има съвсем друга литературна и текстологична история и не е предмет на настоящото изследване. Характерът на ръкописите, в които се намират преписите на *Метафрастовото мъчение*, както и особеностите на езика им, показват, че преводът е изцяло издържан в преводаческите традиции и норми на XIV в. Същевременно преписите представят изключително хомогенна текстологична картина, а разночетенията между тях почти винаги са незначителни пропуски или добавки и паронимични варианти. За съжаление, няма научно публикуван гръцки текст на тази творба, а единственото издание в *Acta Sanctorum*²³ е направено по препис от Cod. Laurent. X 31 от XV в., поместен без разночетения по други преписи и с многобройни грешки в предаването на текста. Все пак сравнението му със славянския превод позволява да се направи заключение, че гръцкият оригинал, от който е направен преводът, е съдържал известни различия в сравнение с публикувания препис Laurent. X 31.

Наблюденията върху езиковите особености на превода показват, че като цяло концепцията му е подчинена на стремеж към максимална вярност по отношение на оригинала. Това се изразява не само в търсене на адекватност в смисъла, но и в търсене на формално съответствие с гръцкия текст. Почти винаги славянският превод спазва гръцкия словоред и се наблюдава граматически паралелизъм. Краткият преглед на езиковите особености на славянския превод на *Мъчението на св. Георги от Метафрастовия менологий* не позволява да се направят сигурни предположения за мястото на възникването му. Все пак, имайки предвид изказаните по-горе съображения, свързани с разпространението на *Мъчението* като част от цикъла новоизводни творби

²¹ Hannick 1981: 207–208.

²² Hannick 1981: 208.

²³ Acta Sanctorum 1675.

за св. Георги, както и ясният стремеж към строго формално следване на гръцкия оригинал, поморфемният превод и наличието на архаична лексика, смятам за възможно той да е свързан с Търново.

Съдържанието на *Мъчението от Метафрастовия менологий* е представено като преразказ, разделен на епизоди. По-нататък следва коментар, направен също по епизоди, в който е извършена съпоставка с гръцкия текст, анализирани са съдържанието и преводът, посочени са местата, където е използвано като източник *Ранното мъчение*, както и начинът на преработка на Нормативния текст, коментирани са някои исторически реалии, разгледан езикът на преписите, разгледани са интересни лексикални употреби и преосмисляния.

Мъчението на св. Георги от Метафрастовия менологий е последният агиографски текст за прослава на светеца, преведен в южнославянските средновековни литератури. Във византийската традиция обаче това е поредната преработка на по-старите редакции на *Мъчението*, правени последователно в продължение на столетия като опити да бъде създаден агиографски текст, достоен за един от най-тачените византийски светци. Историята, която разказва *Метафрастовото мъчение*, с времето се разпространява широко, възприема се в печатните книги, влиза в дамаскинарската литература и в чети-минейте на Димитрий Ростовски. Наред с Нормативния текст (*Мъчението от Пасикрат*) то създава общоизвестната представа за св. Георги Победоносец, която и днес се намира в популярната книжнина, в енциклопедии, календари и интернет-сайтове.

III.8. В осмата подглава „Новоизводни контаминирани редакции на *Мъчение на св. Георги*“ (с. 322–335) са анализирани две късносредновековни редакции на творбата, направени на славянска почва. Общата ръкописна традиция на двете новоизводни агиографски творби – *Мъчение от Пасикрат* и *Мъчение от Метафрастовия менологий*, която се развива след началото на XV в., и голямата близост в съдържанието им са довели до създаване на контаминирани редакции въз основа на двете произведения. Става дума за **две отделни контаминирани редакции** на мъченията, в едната от които *Мъчението от Пасикрат* е в първия си, разпространен в южнославянската книжнина превод, а другата съдържа втория превод, запазен главно в руската традиция. Оказа се също, че двете редакции са съставени по сходен начин, но произходът, разпространението и литературната им история са различни.

При настоящото изследване се оказа, че **Първата контаминирана редакция** е запазена в два ръкописа – ПБС 281 от 1555 г. и УББ 1 от 1595 г. По-нататъшните ми

издирвания показана, че тя е била много популярно четиво през XVI в. и ми дадох основания да предположа как и кога може да е възникнала. Още А. Кирпичников в своята книга „Святой Георгий и Егорий Храбрый“ (1878)²⁴ споменава „един любопитен своден текст“, който се намира в „сръбски молитвослов“, напечатан във Венеция през 1547 г. Кирпичников не публикува този своден текст, но Ст. Новакович го идентифицира в едно издание на Божидар Вукович и го обнародва²⁵. Сравнението между текста на Първата контаминирана редакция, запазен в преписите ПБС281 и УББ1, и текста, издаден от Новакович, показва, че несъмнено става дума за едно и също произведение.

Като част от т.нар. „сборници за пътници“ на Божидар Вукович, както Новакович нарича молитвословите, излизали във венецианската печатница, сводният текст на *Мъчението* на св. Георги е издавано поне пет път през XVI в. в пет поредни издания. Тъй като дълго време няма яснота по въпроса за съдържанието на първите издания и за точния брой и годината на поява на следващите издания, в науката са правени редица проучвания, които постепенно изясняват картината на тези славянски палеотипи. Оказва се, че още през 1520 г. в тях са поместени две агиографски произведения – *Житие св. Петка Епиватска* от Патриарх Евтимий и контаминираната редакция на *Мъчение* на св. Георги. Като се има предвид начинът, по който е редактирано поместеното в „сборника за пътници“ житие на св. Петка Епиватска, изглежда напълно допустимо Божидар Вукович да е авторът и на контаминираната редакция на *Мъчението*, създадена с цел да бъде публикувана в изданието.

Текстът на тази редакция е плод на подбор и адаптация на части от *Метафрастовото мъчение* в избрания за основен текст на *Пасикратовото мъчение* в техните вече готови славянски преводи. Може точно да се проследи откъде са заети отделните изречения, изрази и отделни думи, като се сравни текстът с известните славянски текстове на двете мъчения. Работата върху новата редакция обаче е била доста по-сложна от механичното съчетаване на откъси от два доста сходни текста. Като цяло тя представлява пъстра мозайка от различни по произход части, както от готови текстове, така и от добавени от самия редактор думи и изрази, а на няколко места са използвани и малки фрагменти от славянския текст на *Ранното мъчение* (*Passio prima*), което означава, че редакторът е познавал и неговия текст, но е подбрал само няколко отделни момента от него, които липсват в по-късните преработки.

²⁴ Кирпичников 1878: 273.

²⁵ Novaković 1880: 148–163.

Контаминираната редакция започва с пролога и с началните страници на същото *Мъчение от Пасикрат*. Това вероятно е причината, поради която контаминираният характер на преписите УББ1 и ПБС281е останал незабелязан досега. Изглежда, във византийските му преписи (Нормативния текст) подобни явления са също налице, тъй като при неговия анализ К. Крумбахер изрично отбелязва, че началото и дори края на един негов препис могат да отговарят на определена редакция, а вътре изненадващо да се намери по-голяма или по-малка част от друга редакция или дори от друга творба²⁶. Това вероятно е свързано с голямото разпространение на Нормативния текст във византийската ръкописна традиция; запазени са редакции, в които в него са интерполирани части от *Ранното мъчение*. В славянската традиция обаче това специфично развитие на агиографския текст се дължи на присъствието на двете мъчения в един и същ цикъл творби за св. Георги в новоизводните сборници и голямата близост в съдържанието им. Двата запазени преписа се намират в сборници с календарен състав и докато в УББ1 е поместена само контаминираната редакция на *Мъчението*, то в ПБС281 са налице също и двете най-често срещани в цикъла творби – Първото похвално слово на Цамблак и *Чудото със сина на Лъв Пафлагонски*; вместо двете отделни мъчения обаче, съставителят на контаминираната редакция е избрал да помести в цикъла един своден, по-богат на епизоди и детайли текст, с по-силно художествено въздействие и нравоучително внушение.

Втората контаминирана редакция е засвидетелствана в един-единствен препис, МСПЦ139 от 60-те–70-те г. на XVI в. Според Кл. Иванова съставът на ръкописа има архетипна връзка с руската традиция²⁷. Втората контаминирана редакция също съдържа като основен текст *Мъчение от Пасикрат*, в който значителни части са заменени с текст от *Мъчението от Метафрастовия менологий*. Особеното в случая е това, че *Пасикратовото мъчение* тук е в своя втори превод, разпространен главно в руската ръкописна традиция. Тъй като *Мъчението от Метафрастовия менологий* в търновския си превод е разпространено сред източните славяни и използването на неговия текст в преработката не свързва нейното възникване непременно с южнославянските земи, смятам за възможно тя да не е създадена на южнославянска почва, а да е дело на руски книжовник. Налице са няколко русизми в онази част от текста, която произхожда именно от *Метафрастовото мъчение*, а неговият превод в южнославянските и в руските преписи е един и същ, т.е. ако контаминацията е била

²⁶ Krumbacher 1911: 165.

²⁷ BHBS 87.

направена на южнославянска почва, не би трябвало в него да има такива русизми. Подобно предположение се подкрепя и от един пропуск в текста, който вероятно е бил съзнателно направен на някакъв етап от трансмисията на *Мъчението от Метафрастовия менологий* в руска среда.

Втората контаминирана редакция, подобно на Първата, започва с началото и първите няколко пасажа на *Мъчение от Пасикрат*, което е причина сводният характер на текста да не бъде забелязан досега. Прави впечатление, че текстът е съставен предимно от значителни по обем части от двете мъчения – в началото от *Пасикратовото мъчение*, а след това – от *Метафрастовото*. След първите почти пет епизода с текст от *Пасикратовото мъчение* е поместен почти целият текст на *Метафрастовото*, прекъсван само на места, за да бъде допълнен с липсващи в *Метафрастовото* мотиви и епизоди или различаващи се от него. В отделни моменти е използван текстът и на двете мъчения, специално там, където те не се покриват в подробностите. Редакцията на текста не е механично събиране на два близки по съдържание текста, а е плод на обмислена концепция, която има за цел постигането на максимално пълен като обем наратив с полезно религиозно-нравоучително съдържание.

Контаминирани редакции, обединяващи части от двете новоизводни мъчения на св. Георги – *Мъчение от Пасикрат* и *Мъчение от Метафрастовия менологий* – са възникнали поотделно и независимо една от друга, в две различни народностни традиции. Начинът, по който са съставени, е сходен, но се различава в известна степен – докато редакторът на Първа редакция е подбирал и умело комбинирал малки части ту от едното, ту от другото мъчение, то вторият е сглобявал епизодите, добавяйки една към друга по-големи цялости от текстовете. При сравнението на някои места много добре личи, че при подбора на текст за изграждане на даден епизод от едното или другото мъчение двамата редактори са имали еднаква преценка. Тези сходства са типологически и се дължат както на еднаквите изходни творби, използвани при преработките, така и на това, че и двамата редактори са били ръководени от желанието да постигнат пълно и богато на детайли съдържание, като подберат по-добрите варианти от материала, с който са разполагали. Този подход е в съответствие с доминиращия в новоизводните сборници стремеж към грижлив подбор и предпочитание към произведения с изявен риторичен характер и високи художествени достойнства.

III.10. Десетата подглава, озаглавена „Синаксарните жития на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция“ (с. 340–354), е посветена на кратките агиографски творби, създадени специално за всекидневното богослужение.

Няма никакви сигурни сведения в гръцката ръкописна традиция, които да позволят по-точна хронология на възникването на отделните синаксарни книги и, съответно, на отделните четива, поместени в тях, които досега не са анализирани текстологически, а в изследванията е обръщано внимание главно на състава. До днес няма цялостно проучване върху гръцките синаксари, което да позволи да се проследи последователността им и връзките между тях. Славянските преводи на синаксарите – пролозите, имат съвсем различна и независима от гръцките си оригинали хронология. Всеки от тях, разбира се, отразява определен етап от формирането на гръцките синаксари, но те са направени от гръцки оригинали, които са представлявали някаква кодификация на възприета и установена литургична практика. Тяхната история също не е изяснена докрай, особено що се отнася до Нестишния пролог, чийто гръцки текст не е известен.

В двата типа синаксари – Нестишния и Стишния – се поместват две различни жития на св. Георги за 23 април. Анализът на съдържанието им показва, че и двете са извлечения от един и същ агиографски текст – Нормативния текст (или *Мъчение на св. Георги от Пасикрат*), но *Житието от Нестишния синаксар* е около три пъти по-кратко от поместеното в Стишния. Различията в езика и някои подробности в съдържанието на двете жития навеждат на мисълта, че гръцките им оригинали са извлечени от две различаващи се помежду си редакции на *Пасикратовото мъчение*.

Синаксарното **неистишно житие** на св. Георги се среща в два типа южнославянски сборници – в пролози и в минеи, структурирани по Студийския типик. Най-ранните му южнославянски преписи са сръбските Wuk37 от края на XIII – нач. на XIV в. и Wuk38 от XIV в. и българските Лесновски пролог (Лесн) от 1330 г. и БАН73 от XV в., и др. Сравнението между българските и сръбските преписи на Нестишното проложно житие на св. Георги показва, че те са изключително близки. Все пак, макар текстът да е много кратък и елементарен, в тях могат да се открият различия, които ги обособяват в отделни редакции.

В южнославянските литератури Стишният синаксар се появява през XIV в. във връзка с промяната в Устава, като заменя използвания дотогава Нестишен пролог. Отдавна е установено, че той е запазен в два превода от гръцки език и няколко редакции, възникнали преди или около средата на столетието. Както показва

изследването на Г. Петков, единият превод, известен в множество преписи, е възникнал в Търново²⁸. Поради високия авторитет на столичния църковно-религиозен център, а вероятно и заради санкцията на българския патриарх, той получава широко разпространение както на Балканите, така и в Русия. Няма сигурни сведения за мястото, където е възникнал Вторият превод, запазен в малък брой сръбски преписи.

Най-ранните известни днес кодекси, съдържащи Стишния пролог за лятното полугодие в неговия Търновски превод са Зогр. 80 от 1345/1361 г. и НБКМ1040 от 1347/1356 г. Представителен за Втория превод на Стишния пролог за лятното полугодие е преписът Wuk29 от края на XIV–XV в. Южнославянските преводи на **Стишното житие** на св. Георги са направени от гръцки оригинали, които са ако не идентични, то много близки помежду си. На славянска почва преписите им също представят хомогенна ръкописна традиция, като разночетенията между преписите са пренебрежимо малки.

Проучването върху *Житието на св. Георги от Стишния пролог*, което се среща **в състава на минеите**, показва, че в преобладаващия брой случаи е бил избран текстът от Търновския превод. Това е съвсем разбираемо, тъй като той е бил най-разпространен и, може да се каже, неговият текст е бил възприет като норма. В единствените няколко случая, които са ми известни, когато не Търновският превод на Стишното житие на св. Георги е поместен в минеите, се оказва, че там се намира съвсем различен, трети превод. Такива са два български минея за лятното полугодие – НБКМ 896 от 70-те години на XIV в. и НБКМ 540 от началото на XV в., а вероятно може да се открие и в други ръкописи. Сравнителният анализ на трите превода, възникнали по едно и също време, дава интересни сведения за преводаческата техника на южнославянските книжовници от средата на XIV в. Като цяло може да се каже, че Търновският превод много често предава буквално текста, като на места запазва непреведени гръцки думи, особено в текста на чудесата; вторият, запазен само в сръбски преписи превод, съдържа по-изгладен и звучащ по-добре славянски текст с точно намерени лексикални решения. За третия превод са характерни някои допуснати грешки и преосмисляния, което може да означава, че е дело на книжовник с по-ограничени познания и опит в превода от гръцки език. Прави впечатление още, че по отношение на лексиката вторият и третият превод са като цяло доста по-близки помежду си, отколкото с Търновския превод. Тази близост поставя под въпрос сръбския характер на втория превод на Стишния пролог,

²⁸ Вж. Петков 2000: 27.

защото третият превод е български, тъй като е запазен в ранни ръкописи с български правопис.

IV. В Заключението (с. 355–361) са обобщени изводите за мъченията на св. Георги Победоносец в южнославянската ръкописна традиция.

Като се проследи историята на гръцките агиографски текстове на светеца така както е очертана в изчерпателното проучване на Крумбахер, става ясно, че тя е единен процес, при който най-старото, изпълнено с фолклорни елементи *Мъчение (Passio prima)* постепенно се модифицира чрез последователни по-късни редакции и преработки. Отначало те имат за цел да изчистят апокрифните елементи и да придадат достоверност на повествованието, а по-късно се подчиняват на стремежа за създаване на каноничен и високохудожествен текст.

Славянската литературна традиция на *Мъчението на св. Георги* следва други закономерности и има съвсем различна история. Пространните славянски мъчения на светеца възникват като самостоятелни преводи на отделни гръцки редакции. Тяхното създаване е продиктувано от актуалните нужди на богослужението в определени периоди от църковноисторическото развитие в южнославянските земи и на Атон. Значителна част от византийските преработки не се превеждат в славянските литератури, тъй като очевидно не възниква нужда от това. Най-общо казано, превеждат се на два пъти по две мъчения на св. Георги – текстове, които се отнасят към Дадиановия тип и към късните Диоклетианови типове и са били актуални за византийската богослужебна практика в съответната епоха, когато са направени преводите.

По времето на Първото българско царство – още в края на IX или през X в., след въвеждането на християнството по българските земи и съставянето на първия български празничен календар, се превеждат две пространни мъчения, които се отнасят към т.нар. Дадианов тип и възхождат към *Passio prima*. Едното от тях съдържа най-архаичната редакция, в която се разказва, че Георги пострадал за християнството при цар Дадиан и още 72 царе, три пъти умира по време на мъченията и три пъти бил съживяван от Исус Христос, слязъл при него от небето със своите ангели, а Георги извършил много чудеса и накрая бил посечен. Тя е преведена също в латинската и в ориенталските традиции. Има всички основания да се смята, че именно тя е сред най-рано преведените на старобългарски език житийни текстове за св. Георги. Той е засвидетелстван в три славянски превода и четири редакции, запазени в южнославянски кирилски (главно сръбски) преписи от XIV до XVIII в. За ранното и

широко разпространение на тази творба в същия превод свидетелства и наличието ѝ в хърватската глаголическа традиция.

Анализът на славянските редакции на *Passio prima* показва, че те са преведени от запазени днес гръцки редакции, които представят различни етапи в историята на гръцкия текст. Както и в много други случаи е очевидно, че българските преводачи са превеждали от ръкописи, които произхождат от провинциални византийски средища. В края на IX и X в., когато са направени преводите, *Passio prima* едва ли е било част от византийската столична литература. Старобългарските преводи възхождат по-скоро към периферна традиция, която би могла да има италианско-гръцки или синайски произход. Към близкоизточна гръкоезична традиция насочва фактът, че славянските и арабските версии на *Ранното мъчение* на св. Георги вероятно имат някакъв далечен общ протограф, и е напълно допустимо да се предположи, че преводите на две от редакциите (които съдържат мотива „Георги – търговец“) са се появили в средище, свързано с Йерусалим или Синай, или пък са направени от гръцки ръкопис, пренесен от Изтока.

Ръкописите, в които са поместени преписите на славянските редакции на *Ранното мъчение на св. Георги*, са почти изключително сръбски и се датират от XIV до XVII в., макар че преводите (поне на първите две редакции) са възникнали в старобългарската епоха. За това свидетелства старинният характер на текста, чиито езикови белези показват наличие както на архаизми от Кирило-Методиевата епоха, така и на преславизми в граматичната структура и лексиката му. Сравнението на славянските преписи със запазените гръцки преписи на *Passio prima* показва, че в сравнение с тях славянските Първа и Втора редакция съдържат по-архаичен текст, който, макар и значително съкратен, не е повлиян от по-късните преработки, нито е редактиран, за да бъде съобразен с каноничните представи за святост. Съзнателно пренебрегнати от Крумбахер в неговото изследване, славянските редакции на *Ранното мъчение* всъщност имат важно значение за очертаването на историята на текста му.

Второто мъчение от Дадианов тип, преведено рано в славянската традиция, има близък гръцки паралел в една творба, наречена от Крумбахер *Атински ексцерпт* (AthenEхс) поради големите съкращения, направени в първоначалния текст. То съдържа редакция на *Passio prima*, която е вече силно променена – в нея е въведена историята за родителите на светеца, премахнати са трите смърти и повечето от неканоничните епизоди, а за място на мъчението е посочен Диосполис (Лида). Този текст, независимо от ограниченото си разпространение във византийската книжнина, е

включен в преславските чети-минеи и е част от официалната богослужерна литература в продължение на няколко столетия. Ръкописната му традиция, засвидетелствана в кодекси от XIV–XVI в., показва забележително единство, възможно само при възпроизвеждане на литургична книжнина. От друга страна, това житие (за разлика от ранното *Мъчение*) навлиза и в руската литература, което също е индикация за принадлежността на текста му към ранната преславска продукция.

За ръкописите, в които е поместено *Второто славянско житие на св. Георги от Дадрианов тип*, може да се каже, че те или са свързани с официалната богослужерна практика, или пък съдържат значителни извлечения от богослужерни състави. Всички те са със сръбски езикови особености, но пазят несъмнени следи от старобългарски произход – както в езика, така и в съдържанието си, които са отбелязани от някои изследователи. Анализът им показва, че те съдържат един и същ превод, направен от запазен днес гръцки ръкопис, съдържащ редакция, чиято рецепция остава крайно ограничена във византийската книжовна традиция. Отговорът на въпроса защо старобългарският преводач е избрал точно това *Мъчение*, за да го включи в официалната преславска книжнина, би могъл се свърже с факта, че вероятно докъм края на IX в. най-разпространената творба, посветена на св. Георги, вероятно е *Passio prima*, а избраната от него редакция все пак е сравнително изчистена от неканонични елементи.

Възникнали още в старобългарската епоха, преводите на двете мъчения от Дадрианов тип представят изключителен интерес както със своето съдържание, което пази по-ранен етап от развитието на текста в сравнение със запазените гръцки преписи, така и с езика и с рецепцията си на славянска почва, която пресъздава картина на книжовни контакти между Балканите, итало-гръцките средища и Близкия изток. Трябва обаче да се подчертае голямото значение на сръбската книжовна традиция, благодарение на която тези творби са съхранени до наши дни. След османското нашествие по българските земи и унищожаването на културните центрове в източните български територии, тези текстове, както и много други произведения на най-ранната славянска литература, вероятно щяха да бъдат изгубени.

През XIV в. в славянските литератури се появяват още две пространни мъчения на св. Георги. Това са нови произведения, преведени и поместени в новите житийни сборници, формирани тогава. Едното от тях е *Мъчение от Пасикрат*, славянският превод на Нормативния текст, който е официално приет от Християнската църква и е широко разпространен в ръкописната традиция през следващите столетия. В

южнославянските литератури то е известно в два превода. Единият от тях, който съдържа текста на основната редакция, е запазен в десет пълни преписа в ръкописите с официален характер и богослужебно предназначение. Това са новоизводни сборници с агиографско-хомилетично съдържание, в които има сравнително малък брой памети, а за по-големите празници се включват обемисти цикли от творби; в тях личи гризлив подбор и предпочитание към нови и редки текстове с високи художествени достойнства, сред които преобладават риторичните произведения. Може да се предположи, че този превод (основната южнославянска редакция) се отнася към търновската книжнина, тъй като неговият текст строго следва гръцкия оригинал – не само в словоредата, но дори и в словообразуването, голям брой гръцки термини са останали непреведени, а използваната лексика има архаичен характер. Вторият превод, известен в един-единствен южнославянски (сръбски) препис и разпространен преди всичко в руската литературна традиция, по всяка вероятност не е направен на руска почва. Съставът на сборника, в който е поместен най-ранният му руски препис Чудов № 20, съдържащ творби, възникнали или преведени в старобългарската епоха, както и особеностите на езика му – по-свободното предаване на текста и избягването на гърцизмите, старинните граматични форми и лексика, характерна за преславската книжовна традиция, допускат предположението за принадлежността на този превод към преславската книжовна продукция.

Мъчението на св. Георги от Метафрастовия менологий е най-късно появилият се агиографски текст за прослава на светеца, преведен в южнославянските средновековни литератури. Във византийската традиция обаче това е една от множеството преработки на по-ранните редакции на *Мъчението*, които са извършени през вековете в опит да бъде постигнат агиографски текст, достоен за един от най-почитаните християнски светци. Независимо от това, че К. Крумбахер оценява много ниско литературните му качества, *Мъчението* е било включено от Симеон Метафраст в неговия Менологий и се разпространява широко през следващите столетия. Това е и причината то да бъде преведено през XIV в. на български език, предполагам, в Търново, в рамките на цялостната ревизионна и преводаческа дейност на българските книжовници от тази епоха. Още в началото на XV в. то попада и в цикъл произведения за св. Георги, който се формира постепенно в новоизводните житийно-панигирични сборници.

Голямата близост в съдържанието на двете новоизводни агиографски произведения за св. Георги – *Мъчение от Пасикрат* и *Мъчението от Метафрастовия менологий* – и продължителното им разпространение в рамките на един и същ цикъл

творби за светеца в житийно-панигиричните сборници след края на XIV в. са довели до създаването на *контаминирани редакции*, в които елементи от двете произведения са обединени в един текст. Става дума за две отделни редакции на мъченията, в едната от които *Мъчението от Пасикрат* е в първия си, разпространен в южнославянската книжнина превод, а другата съдържа втория превод, запазен в руската традиция. Двете редакции са съставени по сходен начин, но произходът, разпространението и литературната им история са различни. Изглежда възможно Първата контаминирана редакция, съдържаща първия превод на *Мъчението от Пасикрат*, да е направена от Божидар Вукович при подготовката на неговия „сборник за пътници“ през 1520 г.

Не е напълно сигурно дали староизводното *Ранното мъчение* е имало богослужебна употреба и, ако е така, защо и кога то е било заместено от *Второто мъчение от Дадианов тип* в богослужебните книги. Двете новоизводни творби пък – *Пасикратовото* и *Метафрастовото*, са функционирали едновременно и дори в едни и същи житийно-панигирични състави. Всеки нов превод е бил направен с цел да се замести използвания дотогава богослужебен текст с по-добър, съответстващ на литургическите изисквания и подобаващ на църковната прослава на прочутия светец. И все пак парадоксално броят на запазените до днес преписи на всяко от четирите мъчения е приблизително еднакъв. Новите типове текст, които се приемат от официалните църковни среди, не изместват по-старите версии, а и едните, и другите продължават своя живот в ръкописната традиция през следващите векове. В официалните богослужебни книги намират място риторично обработените и съобразени с нормите по-късни жития, но ранните мъчения все така се преписват и четат, макар и в състава на сборници с разнообразно и често апокрифно съдържание. Текстовете, в които царят мъчител е митичният Дадиан, продължават да се срещат в късни ръкописи от XVI и XVII в., което още веднъж показва необикновената жизненост на старата, изпълнена с необикновени събития история на неустрашимия борец за вярата св. Георги великомъченик.

Към труда са предложени **съпоставителни таблици**, които представят: 1) Епизодите от *Passio prima* в гръцките и преводните версии; 2) Епизодите в славянските мъчения на св. Георги 3) Епизодите в новоизводните контаминирани редакции на *Мъчението*, и **карти**: 1) Църквите, посветени на св. Георги, до края на V в.; 2) Църквите, посветени на св. Георги, до края на VI в.

В **Приложенията** са публикувани всички изследвани текстове. На първо място е представено в успоредни редове *Ранното мъчение* по всички южнославянски преписи,

включително фрагментарно запазените, което е необходимо, тъй като всеки от тях допринася за реконструкцията първоначалния старобългарски превод. Останалите три пространни мъчения са публикувани по един основен препис с разночетения по останалите преписи. В отделни приложения всеки от тях е представен и в сравнение със съответния гръцки паралелен текст, а *Мъчението от Пасикрат* – по двата превода паралелно с гръцкия оригинал. Поместена е и таблица на лексикални варианти в двата превода. Следват издания на двете новоизводни контаминирани редакции, а накрая са публикувани славянските и гръцките текстове на двете синаксарни жития – Нестишно и Стишно, което е представено по трите му превода.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Веселовский 1879:** Веселовский, А. Н. Св. Георгий в легенде, песне и обряде. – В: Веселовский, А. Н. Разыскания в области русских духовных стихов. 2. Санктпетербург, 1879 (Приложение к 37-му тому ЗИАН, 3), 1–228.
- Иванова 1980:** Иванова, Кл. Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в балканската ръкописна традиция. – В: Търновска книжовна школа. 2. София, 1980, 193–214.
- Кирпичников 1878:** Кирпичников, А. Святой Георгий и Егорий Храбрый. – Журнал Министерства народного просвещения, 200, декабрь, 1878, 268–327.
- Петков 2000:** Петков, Г. Стишний пролог в старата българска, сръбска и руска литература (XIV–XV век). Археография, текстология и издание на проложните стихове. Пловдив, 2000.
- Соболевский 1905:** Соболевский, А. И. Мучение папы Стефана по русскому списку XV-го века. – Известия ОРЯС, 10, 1905, 1, 105–117.
- Тасева 2008:** Тасева, Л. Езикът на книжнината през XIV век. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2009, 569–574.
- Acta Sanctorum 1675 (1866):** Acta Sanctorum. Aprilis tomus tertius. Antverpiae, 1675 (2 изд. Paris et Romae, 1866).
- BHBS:** Иванова, Кл. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. С., 2008.
- Canart 1982:** Canart, P. La collection hagiographique palimpseste du Palatinus Graecus 205 et la Passion de S. Georges BHG 670g. – Analecta Bollandiana, 100, 1982 (Mélanges offerts à Baudouin de Gaiffier et François Halkin), 87–109.
- Delehaye 1921:** Delehaye, H. Les passions des martyrs et les genres littéraires. Bruxelles, 1921.
- Ehrhard 1911:** Ehrhard, A. Vorwort des Herausgebers (mit Einschluß des fragmentarischen Vorwortes des Verfassers). – In: Krumbacher, K. Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung. Aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben von A. Ehrhard. München, 1911, iii–xxxvii.

- Gibbon 1782 (1845):** Gibbon, E. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. With notes by the Rev. H. H. Milman. Vol. II. London, 1782 (Written), 1845 (Revised). Chapter XXIII, Part V (<http://www.gutenberg.org/files/732/732-h/732-h.htm#link23>) (07.07.2013).
- Hannick 1981:** Hannick, Ch. *Maximos Holobolos in der kirchenslavischen homiletischen Literatur*. Wien, 1981.
- Haubrachs 1979:** Haubrachs, W. *Georgslied und Georgslegende im frühen Mittelalter. Text und Rekonstruktion*. Königstein/Ts., 1979.
- Krumbacher 1911:** Krumbacher, K. *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung*. Aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben von A. Ehrhard. München, 1911 (Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische und historische Klasse, 25, 3).
- Mareš 1979:** Mareš, F. V. *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin: with an outline of Czech-church Slavonic language and literature and with a selected bibliography*. München, 1979, 169–178.
- Maróth 1991:** Maróth, M. *Eine unbekannte Version der Georgios-Legende aus Turfan*. – *Altorientalische Forschungen*, 18, 1991, 1, 86–108.
- Novaković 1876:** Novaković, S. *Apokrifi jednoga srpskog ćirilovskog zbornika XIV. veka*. – *Starine*, 8, 1876, 74–92.
- Novaković 1880:** Novaković, St. *Legenda o sv. Gjurgju u staroj srpsko-slovenskoj i u narodnoj usmenoj literaturi*. – *Starine*, 12, 1880, 129–163.
- Thomson 1983:** Thomson, F. J. *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin into Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*. – In: *Atti dell' 8° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*. Spoleto, 3–6 novembre 1981. Spoleto, 1983, 331–348.
- Walter 2003:** Walter, Ch. *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*. Oxford, 2003.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд е първото в славистиката комплексно изследване на южнославянските агиографски текстове за един от най-популярните светци – Георги Победоносец, на фона на цялостната християнска агиографска традиция.

2. За пръв път след труда на Крумбахер (1911 г.) отново са събрани и систематизирани всички текстови източници за най-ранната агиографска творба за св. Георги – *Ранното мъчение*, като са добавени значителен брой по-късно публикувани и издирени специално за настоящото изследване ръкописни свидетелства – както славянски, така и гръцки, сирийски и арабски.

3. За пръв път са въведени в научно обращение южнославянските текстове на *Ранното мъчение (Passio prima)* и са анализирани в контекста на византийските (гръцки), латинските и ориенталските версии. Въз основа на направените наблюдения са посочени голям брой архаични елементи, запазени в славянските версии, които в много случаи потвърждават, коригират или допълват свидетелствата на по-рано въведените в научно обращение гръцки, латински и ориенталски текстове. Така славянските текстове, макар значително съкратени, допринасят съществено за реконструкцията на първоначалния гръцки текст.

4. В южнославянската традиция на *Ранното мъчение* са обособени три превода и четири редакции и е посочена тяхната стойност за изясняване на историята и характера на славянската и на гръцката традиция. Показано е, че преводите са направени от незапазени днес гръцки редакции, които представят различни етапи в историята на текста. Въз основа на сравнителен анализ е доказано, че славянските и арабските версии имат общ архетип, несъмнено свързан с блискоизточна гръкоезична традиция, и е направено предположение, че славянските преводи на Първа и Втора редакция (които съдържат мотива „Георги – търговец“) са извършени в средище, свързано с Йерусалим или Синай.

5. За пръв път е анализирано и коментирано съдържанието на *Ранното мъчение* от филологическа и културноисторическа гледна точка, като са потърсени връзките на агиографските текстове с други културни явления – Библията, апокрифни текстове, свидетелства на антични и раннохристиянски автори и др.

6. Допълнена и прецизирана е генеалогичната схема на версиите на *Ранното мъчение*, като в нея за пръв път са включени и славянските редакции.

7. За пръв път е разгледано т.нар. *Второ мъчение от Дадианов тип* като специфична редакция, чийто пълен текст е съхранен единствено в старобългарския ѝ превод. То е комплексно анализирано и е изяснено мястото му в гръцката и в славянската литературна традиция.

8. За пръв път са въведени в научно обращение южнославянските преписи на *Мъчението от Пасикрат*, разграничени са двата му превода, като са изяснени особеностите им и са направени обосновани предположения за мястото и времето на възникването им – Търново преди времето на Патриарх Евтимий (за първия превод) и късният Преслав или Атон от края на XIII – началото на XIV в. (за втория).

9. За пръв път са въведени в научно обращение и са проучени южнославянските преписи на *Мъчението от Метафрастовия менологий*, преведено вероятно през XIV в. в Търново, и е анализиран цикълът произведения за св. Георги, който се формира в новоизводните житийно-панигирични сборници.

10. Принос на дисертацията е въвеждането в научно обращение на двете контаминирани редакции, обединяващи текстове от *Мъчението от Пасикрат* и *Мъчението от Метафрастовия менологий*. Те са възникнали поотделно и независимо една от друга, в две различни народности традиции. В първата от тях *Мъчението от Пасикрат* е в първия си, разпространен в южнославянската книжнина превод, а другата съдържа втория превод, запазен в руската традиция. Аргументирано е предположението, че Първата контаминирана редакция е направена от Божидар Вукович при подготовката на неговия „сборник за пътници“ през 1520 г.

11. Проучени са съставът и структурата на гръцките и южнославянските ръкописи, в които се намират преписите на всяко от анализирани мъчения. Въз основа на резултатите от анализа са направени изводи за характера на славянския агиографско-панигиричен репертоар през периодите, когато тези творби са били актуални, и за взаимната обусловеност на отделното произведение и типа книга. Проследена е последователната замяна на една творба с друга в богослужебната книжнина в зависимост от навлизането в употреба на нови, актуални за времето византийски образци.

12. За пръв път е разгледано цялостното развитие на агиографската традиция за почитане на св. Георги Победоносец в славянския Юг. Установено е, че за разлика от византийската традиция, която е единен процес на многократно последователно преработване на първоначалния текст, пространните славянски мъчения на светеца възникват като самостоятелни преводи на отделни гръцки редакции. Тяхното създаване е продиктувано от актуалните нужди на богослужението в определени периоди от църковноисторическото развитие в южнославянските земи и на Атон. Значителна част от византийските преработки не се превеждат в славянските литератури, тъй като не възниква необходимост от това. Превеждат се на два пъти по две мъчения на св. Георги – текстове, които се отнасят към Дадиановия тип и към късните Диоклетианови типове и са актуални за византийската богослужебна практика в съответната епоха, когато са направени преводите.

13. Въз основа на извършения анализ на всички известни сведения за историята на почитането на св. Георги и на научната литература по въпроса е изказана нова хипотеза за характера на култа като многопластов, формиран вероятно от сливането на култовете на двама различни християнски мъченици, върху който е бил насложен трети компонент, съдържащ в себе си фолклорните представи за заварено митично божество, свързано с пролетната вегетация, плодородието и растежа.

14. Въведен е нов подход за изследване на агиографските творби, почиващ на многостранен филологически и културноисторически анализ – от археографската справка, през текстологическото изследване на структурата, езика, характера на превода и ръкописния контекст до коментара на съдържанието в съпоставителен план на всяка отделна творба. Той позволява комплексното анализиране на агиографския материал и установяването на мястото на всяка творба във византийската и в

славянската литературна традиция. Този подход може да бъде използван и при изследването на други агиографски съчинения.

15. Важен принос на труда са Приложенията, където за пръв път са публикувани всички южнославянски текстове на агиографски произведения за св. Георги. Използвани са различни едичионни техники в зависимост от специфичния характер на публикувания текст. На първо място е представено в успоредни редове *Ранното мъчение* по всички южнославянски преписи (включително фрагментарно запазените), за да се запази всяко четене, допринасящо за реконструкцията първоначалния старобългарски превод. Останалите три пространни мъчения са публикувани по един основен препис с разночетения по останалите преписи. В отделни приложения всеки от тях е представен и в сравнение със съответния гръцки паралелен текст, а *Мъчението от Пасикрат* – по двата превода паралелно с гръцкия им оригинал. Поместена е и таблица на лексикалните варианти в двата превода. Поотделно са издадени двете новоизводни контаминирани редакции, а накрая са публикувани славянските и гръцките текстове на двете синаксарни жития – Нестишно и Стишно, което е представено по трите му превода и сравнителен гръцки текст.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. An Original Slavonic Chant or How Many Kings Tortured St. George. – В: Словенско средновековно наслеђе. Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу. Београд, 2002, 605–616.
2. Метафрастовото житие на св. Георги в балканските кирилски ръкописи. – В: Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади от международната конференция, София, 26–28 юни 2003. С., 2004, 270–277.
3. Произведенията за св. Георги в балканските кирилски ръкописи (Предварителни бележки). – В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация. Сборник статии от българо-сръбския симпозиум 14–16 септември 2003, София. С., Академично издателство „Марин Дринов“, 2005, 413–422.
4. Житието на св. Георги в хърватските глаголически фрагменти. – В: ... НѢСТЬ ОУЧѢННКЪ НАДЪ ОУЧНТЕЛЕМЪ СВОНМЪ. Сборник в чест на проф. дфн Иван Добрев, член-кореспондент на БАН и учител. Съст. А.-М. Тотоманова, Т. Славова. С., 2005, 315–322.
5. Синаксарните жития на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция. – В: Многократните преводи в южнославянското Средновековие. Доклади от международната конференция, София, 7–9 юли 2005 г. С., „ГорексПрес“, 2006, 267–286.
6. Св. Георги в ислямската традиция на Близкия изток. – В: Светци и свети места на Балканите. Материали от международната конференция, София, 14–16 юни 2012 г. Т. 2. София, 2013 (Старобългарска литература, 48), 41–55.
7. Най-старото мъчение на св. Георги (ВНГ 670) в славянската ръкописна традиция. – In: Hagiographia Slavica. Materialien von der Internationalen Konferenz Wien, 23.–25. Oktober 2008 (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 82, 2013, 235–243.